

175

1919

3K16

U-40

92[Ներք. 4]

Ս 786

(185)

Սոցիալիստական հրատարակչություն խմբագրություն
Սուրեն Երզնկեանի. Թիֆլիզ, Կուրնայա փող., 3.

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ԲՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻՋԵԿԵ

ԿԱՐԼ ՄԱՐԻՍԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

5 մայիսի 1818 - 14 մարտի 1883

ԲՈՂԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խմբագրության կողմից.

Մարքսի կ'նստագրությանը.

Ն. Լենին—Մարքսի և Էնգելսի
հիշատակով.

Բոլա Լիստևսկույց Կարլ Մարքսի
և Ենգելսի.

Հանրիկոսա Բոլա Գոլդս—Կարլ
Մարքսը և Էնգելսի
բուրժուական յեղափոխու-
թեան ժամանակ.

Ֆր. Մեյնց Կարլ Մարքս.

Ա. Մարտինով—Պատմական մա-
տերիալից.

Ա. Բոգդանով—Մարքսը և նոր
գործը.

3K16

5-40

12001

ԹԻՖԼԻԶ

ՏՊԱՐԱՆ ԼԵՆԻՆՍԿԻ, ՄԵՆ ԳԱՆՔԻ ՓՈՂ. 3.

15—V—1919

2010

15-V-1919 •

ՆՈՅՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԹԵՄԱԼ ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

I. «Բանուրի գիրք» — զրազ առաջին.

Բովանդակութիւն — Խմբագրութեան Կոլլեկցիոն, Պրոֆեսիօնալ միութիւն. Բանուրութեան օրը. Գործարանային կօմիտէան եր. Բանուրական կօնտրօլ. Հաշտարար կամերաներ և միջնորդ դատաշաններ. Բանուրական քարտուղարութիւններ — սեկրետարիաներ. Գործարանային հսկողութիւն — ինչպէս կցի. Կօլլեկտիւ — հաւաքական պայմանագիր. Կանանց և երեխաների աշխատանքի բօրաններ. Սօցիալական ապահովագրութիւն.

II. «Բանուր» — ամսագիր № 1.

Բովանդակութիւն — Մեծ յեղափոխութիւնների դասերը. Կ. Կուցկի — Յեղափոխութիւնների նոր դարը. Իվ. Սուրին — Հիմնադիր ժողովի զաղափարը. Պ. Կրապոսկին — Հակա-յեղափոխութիւնը հարաւում. Ն. Լ. — Նոր տիպի պետութիւն. Ի. Ստեպանով — Կապիտալիստական և սօցիալիստական տնտեսութիւն. Մ. Գորկի — Ինտելլիգենցիային և ժողովրդին. Ա. Բոգդանով — Գիտութիւն և բանուր դասակարգը. Ն. Կրուպսկայա — Սօցիալիստական դատարարական իդէալները. Ա. Լունաչարսկի — Պրօլետարիատը և գեղարեստը. Վ. Իգնատով — Պրօլետարական թատրոն. Ն. Կրուպսկայա — Ժողովրդական կրթութիւնը և դէմօկրատիան. Դատարար. Լիզա — Երեխայի իրաւունքների զեկլարացիա. Մէյքէվիկ — Սովետական Ռուսիոյ — Մատենախօսութիւն. Ն. — Մայիսի Մէկը. Ս. Մայիսի 1-ը և Յովհանէս Թումանեան. Իվ. Ս. — Ստեփան Շահումեան. Ս. Ն. — Յ. Բէկզադեան:

III. „Пролетарская Культура“ двухнедельный журнал №№ 1 и 2.

Այսօր Սօցիալիզմ եւ Մարքսիզմ իրարեց տնքածան հասկացողութիւններ են և աշխարհի է գիտակից սօցիալիստ լինել՝ առանց ծանօթ լինելու Մարքսի ուսմունքի էութեան հետ:

Անցեալ տարի, երբ լրացաւ Կարլ Մարքսի ծննդեան հարիւրամեակը, համաշխարհային պրօլետարիատը առաջին երախտագիտութեամբ վերջիշեց նրա կոտալած հսկայ գործը: Սակայն ամենից վառ կերպով պատեց մեծ ուսուցչի յիշատակը Յիդափոխական Ռուսաստանը:

Ի միջի այլոց Մօսկւայի և Պետրօգրադի Բանուրական Խորհուրդները հրատարակեցին Մարքսի յիշատակին ներած ժողովածուներ, որոնցից մենք զխաւորապէս օգտուում ենք ներկայ ժողովածուն կազմելիս:

Մօսկւայի „Сборник памяти Карла Маркса“ ից վերցրել ենք Բօգդանովի ու Մարախնովի յօդածները և Մարքսի կենսագրութիւնը. իսկ Պետրօգրադի „Памяти Карла Маркса“-ից — որը, ի դէպ ասած, 1908 թւին Մարքսի ծննդեան 25-ամեակի առթիւ լոյս տեսած ժողովածուի արտատպումն է՝ մի քանի յաջաւումներով ու յաւելումով — վերցնում ենք Ն. Լէնինի, Բօգա Լիբքնեցտրադի և Հէյերիէտտա Բօլանդ-Գօլստի յօդածները:

Բօգա Լիբքնեցտրադի յօդածը գրած է Մարքսի ծննդեան 20-ամեակի առթիւ և տպւած իր ժամանակին „Vorwärts“-ում:

Յր. Մէյքէվիկի յօդածը, յատկապէս հարիւրամեակի առթիւ գրած, վերցրած է „Рабочий интернационал“-ի ամբողջապէս Մարքսի յիշատակին ներած № 3—4-ից, որը իր հերթին վերցրել էր „Leipz. Volksz.“ թերթից:

Թարգմանական աշխատանքները կատարել են հաւաքական ոյժերով:

Ներկայ ժողովածուն, տնկասկած, կը նպաստի իւրացնելու մարքսիզմի հիմնական կէտերը:

Կարլ Մարքսը ծնել է Տրիրում 1818 թ.ի մայիսի 5 ին։ Նրա հայրը—Հենրիխ Մարքսը—փաստաբան էր, յետագայում արդարադատութեան խորհրդական։ Ինչպէս երևում է որդու մետրիքական վկայականից՝ 1824 թ.ին իր ամբողջ ընտանիքով նա հրէական դաւանքից անցել է բողոքականի։ Միջնակարգ կրթութիւնից յետոյ, Կարլ Մարքսը 1835-ի սկզբում Բօնն քաղաքում, յետոյ Բերլինում ուսումնասիրում է նախ իրաւաբանական գիտութիւնները, ապա փիլիսոփայութիւնը և 1841-ին ներկայացնելով Էպիկուրի փիլիսոփայութեան մասին ուսումնասիրութիւն՝ ստանում է փիլիսոփայութեան դոկտօրի աստիճան։ Նոյն տարին նա փոխադրվում է Բօնն, մտադրելով նւիրել Իրան մանկավարժական գործունէութեան տեղական համալսարանում։ սակայն այն հալածանքները, որոնց ենթակայ էր նոյն համալսարանում աստատաբանութեան պրոֆէսորը՝ իր բարեկամ Բրինսօ Բաուէրը շուտով համոզեցին Կարլ Մարքսին, որ պրոուսական համալսարանը նրա տեղը չէ։

Նոյն ժամանակները Հռէնսսեան արժատական բուրժուազիայի երիտասարդ ներկայացուցիչները, համաձայնութեամբ լիբերալիզմի առաջնորդների—Կադի-հաուզէնի և Գանզէմանի, որոշեցին հիմնել Կեօխում օպոզիցիօն մեծ թերթ. իրեն հիմաւոր աշխատակիցներ հրաւիրւած էին Մարքսն ու Բաուէրը։ Մեծ զբաւառութեամբ, անուղղակի հանապաճով, յաջողեց ստանալ պահանջող թոյլտուութիւնը և վերջապէս 1842 թ.ի յունվարի 1-ին լոյս տեսաւ հռէնոսեան թերթը։ Շարունակելով ապրել Բօննում, Մարքսը ջերմ մասնակցում էր նոր լրագրում, նրա գլխաւոր յօդածներն էին՝ — Հռէնսսեան շրջանային լանդտագի վիճաբանութիւնների քննադատութիւնը, Մօզէլի գինեգործ գիւղացիների դրութեան մասին, անտառահատութեան և նրան վերաբերեալ օրէնսդրութեան մասին և այլն։

1843 թ.ի հոկտեմբերին Մարքսը իր ձեռքն է

առնում թերթի խմբագրութիւնը և տեղափոխվում է Կեօխ։ Այդ օրւանից թերթն ընդունում է կարուկ օպոզիցիօն բնաւորութիւն։ Մարքսը այնքան ճարպիկ էր խմբագրում թերթը, որ չնայելով որ թերթը սկզբում կրկնակի, ապա նոյնիսկ եռակի ցէնզուրայի էր ենթարկւած, կառավարութիւնը չէր կարողանում ճնշել նրա ձայնը և 1843 թ.ի յունվարի 1-ից որոշւած էր փակել թերթը։ Մարքսի հեռացման գնով խմբագրութեանը յաջողեց մի երէք ամիս յետաձգել թերթի փակումը. բայց արդէն մարտին թերթը վերջնականապէս փակեց։

Մարքսը որոշեց մեկնել Փարիզ, ուր գնում էր նոյնպէս Արնօլդ Բուզէն, որի խմբագրած «Գերմանական տարեգիրքը» փակւած էր միաժամանակ։ Մեկնելուց առաջ Մարքսը ամուսնացաւ Փէննի ֆ. Վէստֆալէնի՝ իր մանկութեան ընկերուհու վրայ, որի վրայ նշանւած էր զեռ համալսարանում ուսանելիս։ Նրա ամուսնուց առաջ 1843 թ.ի աշնանը հասնում են Փարիզ, ուր Մարքսը և Բուզէն սկսեցին հրատարակել «Գերման-ֆրանսիական տարեգիրքը»։ Մակայն, լոյս տեսաւ հանդիսի միայն առաջին պրակը. յետագայ հրատարակութիւնը խանգարեց մասամբ թերթի Գերմանիայում ծածուկ տարածման հետ կապւած դժւարութիւնների, մասամբ էլ երկու խմբագիրների մէջ ծագած տարաձայնութիւնների պատճառով։ Բուզէն անկարող եղաւ հնգէլեան փիլիսոփայութիւնից և քաղաքական քաղիկալիզմից աւելի հեռու գնալ. իսկ Մարքսը սկսեց ուսումնասիրել քաղաքատնտեսութիւնը, Փրանսիական սոցիալիստները և Ֆրանսիայի պատմութիւնը։ Իրա հետեանքը եղաւ յեղափոխական դեմոկրատիզմից սօցիալիզմին անցնելը։

1844 թ.ի սեպտեմբերին Մարքսի մօտ մի քանի օրով Փարիզ եկաւ Յիդերիխ Էնգէլսը։ Նրանք գրաւորութեան մէջ էին իրար հետ զեռ «Գերման-ֆրանսիական տարեգիրք» մէջ միաժամանակ աշխատակցելիս. այդօրւանից սկսվում է նրանց միասեղ գործունէութիւնը, որ ընդհարվում է միայն Կարլ Մարք-

սի մահով: Նրանց ընդհանուր աշխատանքի առաջին հետևանքը եղաւ «Մուրք ընտանիքը», 1845 թւին, պելեմիկական գործ Բրիւնո Բաուէրի դէմ, որի հետ նա սկզբունքով բաժանեց հեղելեան փիլիսոփայութեան քայքայման պրօցէսի ընթացքում:

Մարքսը մասնակցում էր Փարիզում լոյս տեսնող գերմանական փոքրիկ շաբաթաթերթի խմբագրութեան և դառն հեղինակով քարկոծում այն ժամանակաշրջանական արսօլիտիզմը և կեղծ-կոնստիտուցիօնալիզմը: Այդ առիթ տւեց պրուսական կառավարութեան պահանջել Դիլդօի նախարարութիւնից Մարքսի արտաքսուել Ֆրանսիայից: Այդ պահանջը զոհարեց և 1845 թւի սկզբին Մարքսը ստիպւած էր փոխադրել Բրիւսէլ, ուր շուտով գալիս է նաև Էնգէլսը:

Բրիւսէլում Մարքսը 1847 թւին լոյս ընծայեց «Փիլիսոփայութեան աղքատութիւնը», պատասխան Պրիւդոնի Աղքատութեան փիլիսոփայութեան: Հետեւեալ 1848 թ. ին «Ճառ առևտրի ազատութեան մասին»: Բացի դրանից նա ժամանակ առ ժամանակ գրում էր յօդածներ «Գերման-Բրիւսէլեան թերթում», 1848 թւի յունվարին պրօպագանդիստական ծածուկ ընկերութեան յանձնարարութեամբ (ուր մտել էին 1847 թւի դարնանը): Մարքսն ու Էնգէլսը գրում են «Կոմունիստական կուսակցութեան մանիֆէստը»: Այդ մանիֆէստը այնուհետև լոյս տեսաւ թոյլատրւած և անթոյլատրւած անթիւ գերմանական հրատարակութիւններով և թարգմանւեցին եւրոպական գրեթէ բոլոր լեզուներով:

Երբ բռնկեց 1848 թւի փետրվարեան յեղափոխութիւնը և առաջ բերեց Բրիւսէլում ժողովրդական շարժում, Մարքսը բանտարկւեց և արտաքսւեց Բելգիայից: Ֆրանսիական հանրապետութեան ժամանակաւոր կառավարութիւնը հրաւիրեց նրան Ֆրանսիա, և այդպիսով նա նորից վերադարձաւ Փարիզ:

Փարիզում նա իր բարեկամների հետ նախ և առաջ հրապարակ եկաւ օտարերկրայ բանւորներին յատուկ լէգեօնների մէջ կազմակերպելու դէմ, որ յարմար

միջոց էր առիթս նոր կառավարութեան աղտուելու նրանց շփոթ: Բելգիական, գերմանական և այլ նման լէգեօններ կարող էին անցնել սահմանը՝ նախօրօք պատրաստած թակարդ ընկնելու հոմար, ինչպէս որ այդ իրօք պատահեց: Մարքսը և Կոմունիստների միութեան միւս ղեկավարները ցոյց տւին չորս հաշիւը անգործ գերմանացիներին նոյն աշակցութիւնը, որպիսին ստանում էին կառավարութիւնից լէգեօնները, որով միջոց տւին նրանց վերադառնալ Դերմանիա:

1848 թւի ապրիլին Մարքսը մեկնեց Կեօլն, ուր յունվարի 1 ին նրա ղեկավարութեամբ լոյս է տեսնում «Նոր Հոգնոսեան թերթը», որ շարունակում է լոյս տեսնել մինչև 19 մայիսի 1849 թ.: Խմբագրողներին սպառնում էր կամ բանտարկութիւն, կամ արտաքսումն, իբրև օտարերկրացիներին: Մարքսը, որ Բրիւսէլ եղած ժամանակ զուրս էր եկել պրուսական հպատակութիւնից, արտաքսւեց: Նա երկու անգամ դատեց թերթի գոյութեան ընթացքում—1849 թւի փետրվարի 7-ին մեղադրվում էր մամուլի դէմ դործած ոճրի և 8-ին գէնքով դիմադրութիւն ցոյց տալու Կոլի համար (1848 նոյեմբերին): Բայց երկու անգամ էլ արդարացաւ:

Լրագրի փակւելուց յետոյ Մարքսը նորից մեկնեց Փարիզ, բայց յունիսի 18 ի ցոյցից յետոյ նրան առաջարկեցին կամ մեկնել Բրէտանն բնակութեան, կամ նորից թողնել Ֆրանսիայի սահմանները: Նա, ի հարկէ, գերադասեց վերջինը և մեկնեց Լօնդօն, ուր և հաստատուեց վերջնականապէս:

Լօնդօնում նա հրատարակեց «Նոր Հոգնոսեան թերթը», (1850, լոյս է տեսել վեց համար): Նրա գլխավոր աշխատութիւնները այստեղ եղել են՝ «1848—1849», Ֆրանսիայի այդ թւականների գէպքերի պատճառները և ներքին կապի ուսումնասիրութիւնները, և (Էնգէլսի հետ) քննադատականներ ու քաղաքական տեսութիւններ: Այդ առաջին գործին հետևեց, իբրև շարունակութիւն, «Լուսի Բանապարտի 18 ըրիւմէրը»

(Նիւ Իօրկ 1852): Կոմսոնիստների մեծ պրոցեսը Կեօլ-նում առիթ տւեց գրելու «Մերկացումներ Կեօլի կոմսոնիստների դատի առթիւ (Բոստոն 1853):

1853 թւին Մարքսը Բլթաիցն էր և շատ տարիներ ընթացքում Դոյն խի որոշ չափով խմբագիրը Նիւ-Իօրկի «Տրիբունա» թերթի նրա յօդուածները մասամբ կրում են Մարքսի ստորագրութիւնը, մասամբ լոյս են տեսել իբրեւ առաջնորդողներ: Դրանք սովորական Բլթակցութիւններ չէին, այլ եւրոպական երկրների քաղաքական և տնտեսական դրութեան տեսութիւններ, որոնք հիմնւած են խնդրի մանրամասն ուսումնասիրութեան վրայ և յաճախ մի շարք յօդուածների առիթ առլիս: Զինւորական յօդուածները (Ղրիմի պատերազմի, Հնդկաստանի ապստամբութեան և այլն) պատկանում են Էնգելսի գրչին: Մարքսի մի քանի յօդուածները Լօրդ Պարլէրստոնի մասին լոյս են տեսել Լոնդոնում առաջին բթօշիւրով: Այդ աշխատակցութիւնն ընդհատուեց Ամերիկայի քաղաքացիական կռիւ պատճառով:

1859 թւին Կ. Մարքսը մի կողմից պօլէմիկա մղեց Կարլ Ֆոգտի հետ իտալական պատերազմի առթիւ, որի հետեանքը եղաւ «Պարոն Ֆոգտը» (Լոնդոն 1860), միւս կողմից լոյս տեսաւ նրա բրիտանական մուգէի երկարամեայ աշխատանքների առաջին պտուղը — առաջին պրակը «Քաղաքատնտեսութեան քննադատութեան մասին» (Բերլին 1859): Այդ առաջին պրակի լոյս տեսնելուց անմիջապէս յետոյ, Մարքսը եկաւ այն եզրակացութեան, որ նա անկարող է մանրամասնօրէն մշակել յետագայ պրակները: զրա լաւագոյն ապացոյցն է մեղ հասած ձեռագրերը, նա նորից սկսում է աշխատել և, շարունակութեան փոխարէն, արդէն 1867-ին լոյս է տեսնում նրա յայտնի «Կապիտալի» առաջին գիրքը:

Աշխատելով «Կապիտալի» երեք հատորները վրայ, — երկրորդ և երրորդը մնացել են ուրագծւած — Մարքսը չհրաժարեց բանւորական շարժման շերտ մասնակցելու գործունէութիւնից: 1864 ին հիմնեց

բանւորների Միջազգային Ընկերութիւնը, Շատերը, զլիաւորապէս Ֆրանսիացիք, իրանց են վերագրում նրա հիմնելու պատիւը: Ըստինքեան պարզ է, որ այդ չի կարող մի մարդու գործ լինել: Բայց պարզ է նոյնպէս, որ մասրակցողների մէջ միայն մէկն էր, որ պարզ կերպով պատկերացնում էր թէ ի՞նչ պէտք է անել և ի՞նչ պէտք էր հիմնել: Դա այն մարդն էր, որ դեռ 1848-ին դիմեց աշխարհի հեռեեալ կողով — Պրոլետարիայ բոլոր երկրների, միացէ՛ք:

Ինտէրնացիօնալի հիմնելու ժամանակ Յովսէփ Մարքինը փորձեց օգտագործել այն իր միասիլ-կոնսպիրատիւ դէմօլորատիվի համար, որի լոզունգը — բնաբանն էր, — Աստուծո և Ժողովուրդ, Բայց նրա անունից առաջարկւած կանոնադրութեան նախագիծը և հասցէները մերժւեցին յօդուատ Մարքսի մշակածի, և այնուհետև Ինտերնացիօնալի ղեկավարութիւնը անցնում է Մարքսին: Նրա գրչի ծնունդին Ընդհանուր Խորհրդի բոլոր կոչերը, նրանց թւում նաև Փարիզի կոմսոնայի անկումից յետոյ լոյս տեսածը, որը թարգմանւած է եւրօպական բոլոր գլխաւոր լեզուներով — Քաղաքացիական կռիւը Ֆրանսիայում:

Մենք Ինտերնացիօնալի պատմութիւնը չենք տալիս այստեղ: Բաւական է ասել, որ Մարքսին յաջողեց ուրագծել հիմնական կէտերը, մշակել սկզբունքային պատճառաբանութիւնները, որոնց շուրջը կարող էին համախմբել և շարունակել համերաշխ աշխատանքը Ֆրանսիական պրիւզօնիստները, գերմանական կոմսոնիստները և անգլիական պրօֆէսիօնալ միութիւնները: Այդ համերաշխ աշխատանքը ոչնչով չխախտեց, մինչև երևան չեկան մարդիկ, որոնք գիտակցաբար խանգարում էին բանւորական ամեն շարժում, այսինքն անարխիստները՝ գլխաւորութեամբ Միքայէլ Բակունինի: Ըստինքեան պարզ է, որ ասօսիացիայի — միութեան ամբողջ ոյժը բացառապէս եւրոպական և ամերիկական պրօլետարիատի միջև համերաշխութիւն ստեղծելու փաստի մէջ էր: Բացի բարոյականից, ուրիշ ոչ մի միջոց չէր տրամադրում Ընդհանուր Խորհուրդը:

չունէր նոյնիսկ նիւթական միջոցներ. փոխանակ Վիտէրնացիօնալի միլիօններէ, նա միայն պարտքեր ունէր: Սակայն երբէք այնքան շատ բան չի արած այնքան չնչին միջոցներով:

Կոմսուհայից յետոյ Ինտերնացիօնալի գոյութիւնը Եւրոպայում անկարելի դարձաւ: Բուրժուազիայի և կառավարութիւնների դէմ 'կուսիլը' հին ձեերով շատ մեծ զոհեր էր պահանջում: Միաժամանակ հէնց միութեան ծոցում կուս ծագեց անարխիստների և դեպի նրանց հակառկ պրիւդօնական տարրերի դէմ: Ան բուլկից, երբ Հաագայի կոնգրէսում ձևական յաղթանակ տարեց անարխիստների դէմ, Մարքս առաջարկութիւն արեւ. Ընդհանուր Խորհուրդը Նիւ-Իորկ փոխադրելու մասին: Միութեան յետագայ կեանքը ապահովւած էր, մինչև որ նոր պայմանները Թոյրատէի նրան կրկին Եւրոպա տեղափոխելու: Սակայն երբ այդ պայմանները եկան, հին ձևերն արդէն հնացած էին, հին ինտերնացիօնալը անկարող էր պարփակել հսկայ շարժումը:

Այդ օրւանից Մարքսը հրաժարվեց է հրապարակային ագիտացիայից, բայց և այնպէս նա մնաց եւրոպական և ամերիկական բանուստական շարժման եռանդուն մասնակցույր: Նա գրադրութեան մէջ էր դա՛նազան երկրների բանուրութեան գրեթէ բոլոր ղեկավարների հետ, որոնք յաճախ խորհուրդի համար դիմում էին անձնապէս նրան: Նա աւելի ու աւելի դա՛նում էր ցանկալի և ծառայութեան միշտ պատրաստ խորհրդականը կուող պրօլետարիատի: Բայց միաժամանակ Մարքսը նորից կարող էր դիմել իր ուսումնասիրութիւններին, որոնց ծաւալը այն ժամանակները արդէն բաւական լայնացել էր:

Մարքսը սովորութիւն ունէր իւրաքանչիւր հարցի ուսումնասիրութիւն սկսել նրա պատմական ծագման և նախառեւանների ծանօթութիւնից, և իւրաքանչիւր հարցից հետևում էին մի շարք նոր հարցեր: Ուսումնասիրւած էին նախնական պատմութիւնը, գիւղատնտեսութիւնը, ոռոգ և ամերիկական հողային

յարաբերութիւնները կայն, կայն, որպէսզի մշակէր «Կապիտալի» երրորդ հատորի հողային բէնտային վերաբերեալ բաժինը: Բացի գերմանական և բոսանական լեզուներից, որոնց նա ազատ տիրապետում էր, նա ուսումնասիրել էր նոյնպէս հին ոլանեանական, ուսական, սերբական լեզուները: Սակայն ուժեղացող տկարութիւնը նրան Թոյլ չտուեց օգտագործել ժողոված հարուստ նիւթը: 1881 թւի դեկտեմբերի 2-ին վախճանեց նրա կինը, 1883-ի յունվարի 3-ին՝ նրա մեծ դուստրը, իսկ նոյն թւականի մարտի 14-ին ինքը խաղաղ կերպով հօգին աւանդեց իր բաղկաթուրի վրայ:

ՄԱՐԿՍԻՉՄ ԵՒ ԲԵՎԻՉԻՕՆԻՉՄ

Յայտնի ասացւածը պնդում է, որ եթէ երկրաչափական ճշմարտութիւնները շոշափէին մարդկանց շահերը, ապա անկասկած է որ՝ նրանք կընկերէին: Բնական-պատմական թէորիան, որ շոշափում էր թէլօգիայի—աստիճանաբանութեան նախապաշարումները, առաջ էր բերում և դեռ հիմա էլ առաջ է բերում ամենակառաղի կոխ: Ուրեմն զարմանալի չէ, եթէ մի ուսմունք,—որ ծառայում է ուղղակի լուսաւորութեան ու ժամանակակից հասարակութեան առաջաւոր դասակարգի կողմակերպման, մատնանում է այդ դասակարգի խնդիրների վրայ ու ապացուցում ժամանակակից կարգերի՝ շնորհիւ անտեսական զարգացման՝ անխուսափելի փոխարինումը նոր իրաւակարգերով,—ստիպւած էր կուով նւաճել իր ամեն մի քայլը կեանքի ճանապարհի վրայ:

Աւելորդ է խօսել բուրժուական գիտութեան և փիլիսոփայութեան մասին, որ արքունական պրօֆեսորները պետական ձեով ուսուցանում են ունեւոր դասակարգի մատուց սերնդի յիմարացման նպատակով և «վալժեցնում» արտաքին ու ներքին թշնամիների դէմ կուսիլու համար: Այդ գիտութիւնը լսել անգամ չի ուզում մարքսի՝ դի մասին, յայտաբարելով նրան

յաղթւած ու հերքւած: Թէ երիտասարդ գիտնականները, որոնք իրանց կարիէրան տնուս են սօցիալիզմը հերքելու շնորհիւ, և թէ հին ծերունիները, որոնք պահուստ են ամեն տեսակ փտած զսխառէմների պատգամները, միատեսակ եռանդով յարձակվում են Մարքսի վրայ: Մարքսիզմի աճումը, տարածւելը և նրա գաղափարների տարածումը բանաւոր դասակարգի մէջ, անխուսափելի կերպով սրում և բազմապատկում են այդ բուրժուական յարձակումները մարքսիզմի դէմ, որը պայտօնական գիտութեան ամեն մի բռնաբարութիւնը յետոյ, դառնում է էլ աւելի կենսունակ, էլ աւելի ուժեղ և բովանդակ:

Սակայն նոյնիսկ քաջուր դասակարգի կուսի հետ կապւած և զխաւորապէս արդէտարական շարքերում տարածւած ուսմանքների մէջ, մարքսիզմը միանգամից չի ամբապնդել իր դիրքը: Իր գոյութեան առաջին կէս դարը, (19-րդ դարի 40-ական թւականներից) մարքսիզմը կուսել է այն թէօրիաների դէմ, որոնք արմատապէս նրան թշնամի էին: 40-ական թւականների առաջին կիսին Մարքսն ու Էնգելսը իրանց հաշիւը տեսան արժատական երիտասարդ-հեղինակների հետ, որոնք կանգնած էին փոխադասական իդէալիզմի տեսակետի վրայ: 40-ական թւականների վերջին կուս են մղում տնտեսական վարդապետութեան անպարէզում պրիւդօնիզմի դէմ: 50-ական թւականները պատկուսում են այդ կուսը ն. 1848 թւականից բղխած կուսակցութիւնների և վարդապետութիւնների ընդհանրատութեամբ: 60-ական թւականներին կուսն ընդհանուր թէօրեականական շրջանից փոխադրվում է բանուրական շարժման անմիջապէս աւելի մօտիկ ասպարէզը—Բակունիզմի արտաբերումը Ինտերնացիոնալից: 70-ական թւականներին Դեմոստրատիկ կարճ ժամանակով աչքի ընկնող տեղ են գրաւում Միլլերիզմը, իսկ 70-ական թւականների վերջին պոզիտիւիստ Դիւրինգը: Սակայն թէ մէկի և թէ միւսի ազդեցութիւնը արդէտարիտարի վրայ շատ անշահ էր: Մարքսիզմը արդէն անպայման յաղթանակում է բանուրական

շարժման բոլոր միւս իդէօլոգիաներին:

90-ական թւականներին արդէն այդ յաղթանակը իր հիմնական կէտերում ձեւակերպվում է: Նոյնիսկ բոսնական (լատինական) երկրներում, ուր ամենից աւելի երկար պահվում էին պրիւդօնիզմի արագիցիաները, բանուրական կուսակցութիւնները փառաբանէին կառուցում էին իրանց ծրագիրն ու տակտիկան մարքսիստական հիմքերի վրայ: Միջ-դարին բանուրական շարժման վերանորոգւած կազմակերպութիւնները—յանձինս հերթական միջազգային համագումարների—միանգամից և զբեթէ առանց կուսի, իրանց ամբողջ էութեամբ կանգնեցին մարքսիզմի հողի վրայ: Բայց երբ մարքսիզմը դուրս մղեց իրան հակառակ փոքր ի շատ ամբողջացած վարդապետութիւնները,—այն տէր-դէնցիաները, որոնք արտայայտւած էին այդ վարդապետութիւնների մէջ, սկսեցին իրանց համար փնտռել այլ ճանապարհներ: Փոխւեցին ձեւերը և կուսի պատճառները, սակայն կուսը շարունակվում էր: Եւ մարքսիզմի դոյուլթեան երկրորդ կէս դարն, սկսեց (անցած դարի 90-ական թւականներից) մարքսիզմի ծայրում մարքսիզմին հակառակ հոսանքի դէմ:

Նախկին օրթօքօքս մարքսիստ Բէրնշտէյնը, որ իր անունը տւեց այդ հոսանքին, հրապարակ իջաւ ամենից աւելի աղմուկով և ամենից աւելի ամբողջացած ուղղումներով, Մարքսիզմի վերաբնութեամբ, բեկիզիօնիզմով: Նոյնիսկ Ռուսաստանում, ուր ոչ-մարքսիստական սօցիալիզմը բնականաբար—շնորհիւ տնտեսական յիտամնացութեան և ճորտատիրութեան մնացորդների տակ ճշւած գիւղական ազգաբնակչութեան գերակշռութեան—ամենից երկար էր դիմանում, նոյնիսկ Ռուսաստանում, մեր աչքի առաջ հաւան-յայտնի կերպով փոխւում է բեկիզիօնիզմի: Թէ ազգային հարցում (հոգի մուսիցիպալիզացիոն ծրագիրը) և թէ տակտիկայի ու ծրագրային ընդհանուր խնդիրներում մեր սօցիալ-ճարտիկները աւելի ու աւելի զուղղումներով փոխաբնում են մեզնեղ, իր տեսակում ամբողջացած ու արմատապէս մարքսիզմի դէմ հին սխառութի թափուղ բեկորները:

առևտրական առաւելութեան փաստը մանր արտա-
դրութեան հանդէպ՝ ոչ միայն արդիւնաբերութեան,
այլև գիւղատնտեսութեան մէջ ապացուցում են ան-
հերքելի աւելները: Սակայն հողագործութեան մէջ ա-
ւելի բիշ է զարգացած ապրանքային արտադրութիւնը
և ժամանակակից ստատիստիկներն ու էկոնոմիստները
սովորաբար շատ վատ են կարողանում տարբերել հո-
ղագործութեան այն յոտուէկ ճիւղերը, երբեմն նոյնիսկ
գործողութիւնները, որոնք արտայայտուած են հողագոր-
ծութեան պրոգրէսիւ շաղկապումը համաշխարհային
տնտեսութեան փոխանակութեան մէջ, Բնական տնտե-
սութեան բեկորների վրայ մանր տնտեսութիւնը պոն-
վում է աննշի անձայր նաւաւում, խրոնիքական սովով,
բանտրական օրւայ երկարացումով, բանւոր անասնի
որակի և խնամքի պակասացումով, մի խօսքով՝ նոյն
միջոցներով, որոնցով պոնվում էր տնային արտադրու-
թիւնը կապիտալիստական մանուֆակտուրայի դէմ: Գի-
տութեան և տեխնիքայի զարգացման իւրաքանչիւ քայ-
լը խախտում է անխուսափելի ու անողորմ կերպով մանր
արտադրութեան հիմունքները կապիտալիստական հա-
սարակութեան մէջ, և սօցիալիստական տնտեսութեան
խնդիրն է՝ ուսումնասիրել այդ պրօցէսը իր բոլոր՝
երբեմն բարդ ու խճճած ձևերով, ապացուցել մանր
արտադրողին՝ անկտրելիութիւնը դիմանալ կապիտա-
լիզմի ժամանակ, գիւղական տնտեսութեան անելանելի
դրութիւնը կապիտալիզմի տիրապետութեան մէջ, ան-
հրաժեշտութիւնը գիւղացիութեան հաժար անցնել
պրօլէտարիատի տեսակէտի վրայ: Բէվիզիօնիստները
նեբկայ խնդրում գիտական տեսակէտից մեղմանում
էին կապիտալիզմի ամբողջ կարգերից անկախ վերցրած
հատ ու կտոր մեալոգմանի փաստերի մակերեսային
ընդհանրացումով, իսկ քաղաքական տեսակէտից նրանք
մեղմանում էին նրանով, որ անխուսափելի կերպով,
կամայ թէ ակամայ, կանչում էին գիւղացուն համ-
մղում էին գիւղացուն կանգնել տիրոջ (այսինքն
բուրժուազիայի) տեսակէտի վրայ, փոխանակ նրան

հերիւ՜ յեղափոխական պրօլետարիատի տեսակէտն
ընդունել:

Ճգնաժամերի թէօր'այի և կրախի թէօր'այի վե-
րաբերմամբ բէվիզիօնիստների գործերը տւելի վատ
էին դրւած: Միայն շատ կարճ ժամանակ և ամենա-
կարճատես մարդիկ յենւելով արդիւնաբերութեան մի
քանի տարւայ անձան և զարգացման վրայ, կարող էին
մտածել Մարքսիզմի վարդապետութեան վերափոխու-
թեան մասին: Որ ճգնաժամերը անցնալի սեփականու-
թիւն չեն, բէվիզիօնիստներին շուտով ցոյց տւեց
իրականութիւնը. ծաղկումից յետոյ եկաւ կրիզիսը:
Փոխւեցին ձևերը, հետևողականութիւնը, առանձին
կրիզիսների պատկերը—սակայն կրիզիսները մնացին
իրբի բաղկացուցիչ մասը կապիտալիստական կարգի
գարտիչները և տրեստները, միաջնելով արտադրու-
թիւնը, միաժամանակ տնայայտնի կերպով ուժեղա-
ցնում էին արտադրութեան անարխիան, պրօլէտարիա-
տի անապահովութիւնը և կապիտալիզմի լուծը, մինչև
նրա չտեսնւած աստիճան սրելով դասակարգային ներ-
հակութիւնը: Որ կապիտալիզմը գնում է դէպի անկում.
կրախ, — թէ քաղաքական և տնտեսական առանձին
առանձին ճգնաժամերով և թէ կապիտալիստական ամ-
բողջ կարգերի կատարեալ անկումով, — այդ առանձին
պարզութեամբ և լայն չափերով ապացուցեցին հէնց
նորագոյն հսկայական տրեստները: Մօտ անցնալի ֆի-
նանսական ճգնաժամը Ամերիկայում, տնտեսութեան
սուր կերպարանքը Եւրոպայում, — մի կողմ թողնելով
արդիւնաբերական մօտակայ կրիզիսը, որի վրայ մօտ-
նանշում են շատ նշաններ, — այս բոլորը քերին այն
հետևանքի, որ բէվիզիօնիստների երեկւայ «թէօրիա-
նները» մոռացւել են բոլորի կողմից, կարծես նոյնիսկ
իրանց — բէվիզիօնիստների կողմից ևս: Ձգէտք է մո-
ռանալ միայն այն դասերը, որ այս ինտելլիգենտական
անհաստատութիւնը տւեց բանւոր դասակարգին:

Արժէքի թէօրիայի առթիւ պէտք է նկատել, որ
բացի մութ ակնարկներից ու հառաչանքներից ըստ
Բեմ-Բաւերլի, բէվիզիօնիստները բոլորովին ոչինչ

1956
9001

չաւին այստեղ և ոչ մի հետեանք չը թողին գիտական մարքի զարգացման վրայ:

Բազաքական ապարէզում բեվիդիօնիզմը փորձում է վերաքննել իսկապէս մարքսիզմի հիմունքները, այսինքն դասակարգային կուրի վարդապետութիւնը: Դադաքական ազատութիւնները, ղէմօկրատիան, ընդհանուր ընտրական իրաւունքը ոչնչացնում են դասակարգային կուր հողը,—ասում են նրանք—և ջրում են ղեմմունիստական Մանիֆէստի» հին պնդումը, թէ՛ լատին րնիքը հայրենիք չունին: Դէմօկրատիայում, ուր թաղաւորում է անձամասնութեան կամքը, չի կարելի ուրեմն պետութեան վրայ նայել իբրև դասակարգային տիրապետութեան օրգանի վրայ և ոչ էլ հրաժարել դաշնակցելու յառաջագէմ, սօցիալ-բէֆօրմատորական բուրժուազիայի հետ ընդգէմ յետադէմների—բնակցիօնիքների:

Անկասկած է, որ այս առարկութիւնները յանգում էին կարծիքների բաւական ամբողջացած սիստէմի, այն է՝—վաղուց յայտնի լիբերալ-բուրժուական աշխարհայեացքի: Լիբերալները շարունակ. ասել են, թէ բուրժուական պարլամէնտարիզմը ոչնչացնում է դասակարգերը և դասակարգային շերտաւորումը, քանի որ ընտրելու ձայն, պետական գործերին մասնակցելու իրաւունք ունին անխտիր բոլոր քաղաքացիները: Եւրոպայի ամբողջ պատմութիւնը 19-րդ դարի երկրորդ կիսում, առատկան յեղափոխութեան պատմութիւնը 20-րդ դարի սկզբին ցոյց են աւելիւ, թէ որքան անաւոր են նման կարծիքները: Տնտեսական տարբերութիւնները չեն թուլանում, այլ շերտաւորվում և ուժեղանում են ղեմօկրատական կապիտալիզմի ազատութեան ժամանակ. պարլամէնտարիզմը չի ոչնչացնում, այլ ընդհակառակը մերկացնում է բուրժուական ամենաղեմօկրատիկ հանրապետութեան էութիւնը՝ օգնելով լուսաւորել և կազմակերպել ազգաբնակչութեան անհամեմատ աւելի լայն մասսաներ, քան նրանց, որոնք ռուս աւետիւ կերպով մասնակցում էին քաղաքական ղեպքերին. պարլամէնտարիզմը դրանով էա-

խապաւոր ստում է ոչ թէ ղեմաժամերի և քաղաքակն յեղափոխութիւնների ղեպքացում, այլ հասցնում է քաղաքացիական կռիւը իր դադաթնակէտին այդ յեղափոխութիւնների ժամանակ: 1871 թւի զարնան ղէպքերը Փարիզում և 1905 թւի ձմրանը Ռուսաստանում ցոյց տւին պարզից աւելի պարզ կերպով, թէ որքան անխուսափելի են դասակարգային ներհակութեան յոգիսիւ լարումը: Ծրանսիական բուրժուազիան ոչ մի բուպէ չը տառանաւց և դաշն կապից իր համազգային թշնամու հետ, իր հայրենիքը յօշոտող օտարերկրեայ ղօրքի հետ, ինդիւլու համար պօրէնտարական շարժումը: Ով չի ըմբռնում պարլամէնտարիզմի և բուրժուական ղէմօկրատիզմի ներքին անխուսափելի գիպէլտիկան—որ թելադրում է վէճի աւելի կարուկ՝ քան անքեաւում, լուծումն՝ մասսայական բռնութեամբ,—եա երբէք չի կարող այդ պարլամէնտարիզմի հողի վրայ մղել սկզբունքով կոփած պրօպագանդա և ազիտացիա բանաւորական մասսաների նման ղվէճերին» յաղթական կերպով մասնակցելու և մար Միութիւններին, համաձայնութիւններին, բլօկներին փորձերը սօցիալ-բէֆօրմատորութիւնների, բլօկների փորձերը սօցիալ-բէֆօրմատորական լիբերալիզմի հետ Արեւմուտքում, լիբերալական բէֆօրիզմի (կադէտների) հետ Առատկան յեղափոխութեան ժամանակ՝ համոզեցուցիչ կերպով ցոյց տւին, որ համաձայնութիւնները միայն բթացնում են մասսաների գիտակցութիւնը, չեն ուժեղացնում, այլ թուլացնում են իրապէս նրանց կուր նշանակչութիւնը՝ կապելով կուռղիներին կուր ամենից քիչ ընդունակ, ամենից առատանող և դաւաճան տարրերի հետ Ծրանսիական միլլանիզմը—ամենից աւելի խոշոր փորձը՝ լայն ղափերով՝ բէվիդիօնիստական քաղաքական տակտիկայի իրականացման—տեղ այնպիսի պրակտիկական ղեմաձառում բէվիդիօնիզմի, որպիսին երբէք չի մօռանայ ամբողջ աշխարհի պրօլետարիատը:

Բէվիդիօնիզմի տնտեսական և քաղաքական տէնդէնցիայի բնական լրացումը պէտք է համարել նրա ղէպի սօցիալիստական շարժման վերշնական նպատակը ցոյց տւած վերաբերմունքը, թէ՛ անպատա-

կը—սօինչ է, շաքժումը ամեն ինչն: Բերնշտեյնի այս
պատկերաւոր խօսքը արտայայտում է ընկիզիօնիզմի
էութիւնը աւելի լաւ՝ քան շատ երկար դատողութիւն-
ներ:

Բէվիզիօնի դժի անխուսափելիութիւնը ունի դա-
սակօրգային արժանաւորները ժամանակակից հասարա-
կութեան մէջ: Բէվիզիօնի դմը ինտէքնացիօնալիստա-
կան երեւոյթ է: Ա՛նն մի փոքր ի շատէ տեղեակ և
ժողովող սօցիալիստի համար կասկածի նշոյլ անգամ
չի կարող լինել նշանում, որ Դերմանիայում օրթո-
գօքսների և բէրնշտէյնականների, Ֆրանսիայում՝
գէդիստների և ժօքսիստների, Անգլիայում՝ սօցիալ-
դէմօկրատական ֆէդէրացիայի և բանւորական շն-
կախ կուսակցութեան, Բելգիայում Բրաւէրի և վան-
դէրվէլդի, Իտալիայում՝ ինտէգրալիստների և բէֆօր-
միստների, Ռուսաստանում՝ բօլշեւիկները և մենշեւիկ-
ների յարաբերութիւնները ամենուրեք իրանց էու-
թեամբ միամտան են, չնայելով այդ երկիրների ազ-
գային պայմանների և պատմական մօմէնտների հըս-
կայական տարբերութեան: Չանազան երկիրներում

Մենք չենք կարող այստեղ կանգ առնել այդ
բեվիդենիզմի գաղափարական բովանդակութեան
վերլուծման վրայ, որը—ինչպէս օպորտունիստական
բեվիդենիզմը—դեռ չի հասել իր գաղափարական վաւ-
ճանին, չի ենթարկուել ինտելեկտուալիզացիայի, մե-
նամարտութեան չի բռնուել թէկուզ մի երկրի սոցիա-
լիստական կուսակցութեան հետ: Ուստի մենք կը
բաւականանանք այն առիթովն ինչպէս
որը մենք նկատու գրեցինք վերը:

Նոյնքան անխուսափելիորէն նորից նետվում են պրօ-
յէտաբիւտի շարքերը Միանգամայն բնական է, որ
մանր բուրժուական աշխարհայեացքը կոկիւն և կրկին
անգամ թափանցում է բանւորական կուսակցութիւն-
ների լայն շրջանները: Միանգամայն բնական է Նոյն-
պէս, որ այդպէս պէտք է լինի և միշտ կը լինի մինչև
պրօլետարական յեղափոխութեան բռնկումը, որովհետև
խոշոր սխալ կը լինէր կարծել, թէ անհրաժեշտ է
ազդաբնակութեան միծմառանութեան զետառելով
պրօլետարիզացիա ազգիս յեղափոխութեան իրակա-
նացման համար: Այն՝ ինչ մենք այժմս վերապրում
ենք միայն զազգափառականապէս—վէճեր մարքսիզմի
կատարած «ուղղումներն» շուրջը, այն՝ ինչ այսօր
բռնկում է գործնականում բանւորական շարժման
առանձին մասնակի խնդիրների առթիւ—իբրև տակ-
ափական տարածայնութիւն թէվիդիօնիստների հետ և
անշատումները (раскол) այդ հողի վրայ,—այդ՝ առ-
կասկած՝ բանւորական դասակարգը դեռ դարձեալ
պէտք է վերապրի անհամեմատ աւելի մեծ չափերով,
երբ պրօլետարական յեղափոխութիւնը աւելի սուր
կերպարանք կըստայ վիճելի խնդիրներին, կը կենդա-
նացնի բոլոր տարածայնութիւնները այն կէտերի վրայ,
որոնք ամենամանրիշական նշանակութիւն ունեն մաս-
նաների բռնելիք ուղղին որոշելու համար, կը ստիպէ
կուր թափի մէջ գտել թշնամիներին բարկամներից,
դէն շարժել վատ գաշնակիցներին՝ թշնամուն վճռական
հարձակներ հասցնելու համար:

Յեղափոխական մարքսիզմի գաղափարական
կաւիւր թէվիդիօնիզմի դէմ 19-րդ դարի վերջին՝ միայն
նախադուռն է պրօլետարիատի խոշոր յեղափոխական
կուրների, պրօլետարիատի—որ՝ հակադուռ ամեն տեսակ
երերումների և մեղանական թուլութեան՝ առաջ է
ընթանում դէպի իր դատի կատարելով յաղթանակը:

Ն. Լեֆին

ԿԱՐԼ ՄԱՐԿՍԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Իսկապէս տարի է անցել այն օրանից, ինչ Մարքսը
վայր իջնցրեց իր կարող գլուխը, և չնայելով այն
բանի, որ մենք բոլորս միայն մի քանի տարի առաջ
ապրեցինք այն երևոյթը, որ գերմանական պրօֆէսոր-
ների լեզուով կոչոււմ է «մարքսիզմի ճգնաժամը»,—
բաւական է աչք ածել այն մասսաների վրայ, որոնք,
թէկուզ միայն Գերմանիայում, դժոււր են սօցիալիզմի
ետեից, բաւական է պատկերացնել մեզ սօցիալիզմի
նշանակութիւնը բոլոր՝ այսպէս անւանած՝ կուլտուր-
կան երկրների հասարակական կեանքում, որպէսզի
հասկանանք Մարքսի մտքի ստեղծագործական ամբողջ
մեծութիւնը:

Եւ եթէ մենք կամենայինք մի քանի խօսքերով
ձեռնարկել այն բոլորը, ինչ արել է Մարքսը ժամա-
նակակից բանւորական շարժման համար, ապա մենք
կասէինք, թէ Մարքսը բաց է արել ժամանակակից բան-
ւորական դասակարգը իբրև պատմական կատեգորիա,
այսինքն իբրև դասակարգ՝ գոյութեան որոշեալ պատ-
մական պայմաններով և պատմական զարգացման ո-
րոշեալ օրէնքներով, ի հարկէ, մինչև Մարքսն էլ կո-
պիտալիստական երկրներում գոյութիւն ունէին վար-
ձու բանւորների մասսաներ, որոնց սօցիալական
կեանքի միակերպ պայմանները հրում էին փոխադարձ
համերաշխութեան և որոնք շօշափումով որոնում էին
մի որևէ ելք իրենց դրութիւնից, փնտռում էին այն
կամուրջը, որ նրանց կշտանէր սօցիալիզմի աւետեալ
համարը, որ միայն միայն Մարքսն է, որ ձուլեց այդ
երկրքը,—առկայ միայն Մարքսն է, որ ձուլեց այդ
մասսաներին մի դասակարգի մէջ, նրանց առաջ ընդ-
նդ յատուկ պատմական խնդիր, զազդական իշխա-
նութեան նւաճման խնդիրը՝ սօցիալական յեղաշրջման
համար:

Այսպէս, այն կամուրջը, որ Մարքսը ձգեց առ-
ոնրային կերպով անեցող բանւորութեան շարժման և
և սօցիալիզմի մէջ, դա՛ քաղաքական դեպք ձեռք ձգե-
լու համար մղած դասակարգային կռիւն էր:

Բարժուազիան, հէնց սկզբից եւթ վախով և ատելութեամբ հալածելով առանձնապէս պրօլետարիատի հաղափական ձգտումները, հանդէս հանեց ճիշտ բնազդ։ Արդէն 1831 թ., երբ Կադիմիր Պերիէն Փրանսիական Ներկայացուցչական Պալատում նոյնժերերին զեկուցում էր կոնտինենտի պրօլետարիատի առաջին շարժման, Լիօնի մետսքսի ջուհիակներ խռովութիւններ մասին, ասաց՝—«Աղոթմած պարոններ, մենք կարող ենք հանգիստ լինել. Լիօնի բանւորութեան շարժման մէջ քաղաքական ոչինչ չը կարծ։ Պրօլետարիատի իւրաքանչիւր քաղաքական քայլը տիրող դասակարգի համար եղել է բարժուազիայի քաղաքական խնամակալութեան տակից խուսափող բանւորութեան ազատագրման նախագուշակող նշանը։

Բայց միայն Մարքսին յաջողեց հիմնաւորել բանւոր դասակարգի քաղաքականութիւնը գիտակից դասակարգային կռիւ հողի վրայ և այդպիսով վերածել այդ քաղաքականութիւնը մահացու գործիքի տիրող հասարակարգի դէմ։ Ներկայ սոցիալ-դեմոկրատական բանւորական քաղաքականութեան հիմքը հանդիսանում է պատմութեան մասեքիալիստական հսկացողութիւնը ընդհանրապէս, և Մարքսի կապիտալիստական զարգացման քօթիան մասնաւորապէս։

Թէ սոցիալ դեմոկրատական և թէ ընդհանրապէս գիտակից դասակարգային բանւորական քաղաքականութիւնը պատկերացնել Մարքսի ուսմունքից դուրս, կարող է միմիայն նա, որի համար հաւասար չափով խորթ են ինչպէս սոցիալ-դեմոկրատական պօլիտիկայի, նոյնպէս և մարքսիզմի էութիւնը։

Իւր «Ֆէյերբախում» էնգելսը փիլիսոփայութեան էութիւնը ձեակերպեց իբրեւ մտածողութեան և ի սոցիալիստիկ մարքսիստականութիւնների մշտական խնդիր, իբրեւ խնդիր մարդկային գիտակցութեան՝ օբեկտիւ նիւթական կեանքում։ Եթէ մենք մտածողութիւն եւ իրողութիւն հասկացողութիւնները բնութեան վերացական աշխարհից և անհատական մտածողութիւնից, — այսինքն այն աշխարհից՝ որտեղ գործում են պրօֆէսի-

նալ փիլիսոփաները—տեղափոխենք հասարակական կեանքի շրջանը, ապա նոյնը՝ ինչ ասել է էնգելսը փիլիսոփայութեան մասին, որոշ մարդ կարելի է ասել և սոցիալիզմի մասին։ Վերջինս վաղուց եղել է միջոց փետուրու և շշտփելու համար այն ճանապարհները և միջոցները, որոնք կարող էին հաշտեցնել մտածողութիւնը և իրողութիւնը, այսինքն—կեանքի պատմական ձեւերը՝ հասարակական գիտակցութեան հետ։

Մարքսին ենրա ընկեր էնգելսին վիճակած է եղել գտնել այն հարցի լուծումը, որի վրայ չարձարել են ամբողջ դարեր։ Մարքսը գտաւ, որ մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող հասարակութիւնների պատմութիւնը, վերջնական հաշտում, ներկայանում է այդ հասարակութիւնների մէջ գոյութիւն ունեցող արտադրական և փոխանական յարաբերութիւնների պատմութիւնը, և որ այդ յարաբերութիւնների զարգացումը մասնաւոր սեփականութեան տիրապետութեան ժամանակ արատաւայտում է քաղաքական և սոցիալական հաստատումների մէջ՝ դասակարգային կռիւ ձեւով։ Եւ այդ գիտով Մարքսը որոշեց պատմութեան նշանաւոր շարժիչ ուժը։ Դրա հետ միասին գտնեց նաև մի՛չ և այժմ գոյութիւն ունեցող բոլոր հասարակութիւնների մէջ գիտակցութեան և իրողութեան, մարդկանց ցանկութիւնների և հասարակական իրականութեան, մտադրութիւնների և հետմտնքների միջև տնտեսական գիտակցութեան բացատրութիւնը։

Այսպէս ուրեմն, Մարքսի գաղափարների շարհիւ, մարդկութիւնը առաջին անգամ հասկացաւ իր սեփական հասարակական պրօցեսի գաղտնիքը։ Բացի դրական հասարակական պրօցեսի գաղտնիքը, Բացի դրական հասարակական պրօցեսի գաղտնիքը, որով շարժվում է հասարակութիւնը իր տարբերային անգիտակից շրջանից, — որի ընթացքում նա ստեղծել է իր պատմութիւնը ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս մեղուները կազմում են իրանց մեղրահացերը, — չէպի մարդկային գիտակցական ստեղծագործող պատմական շրջանը, այն շրջա-

Ի՞նչ որտեղ հասարակութեան կամքը և սօցիալական իրականութիւնը առաջին անգամ ներդաշնակ յորմա-
րեցրած կը լինին մէկը միւսի հետ, ուր առաջին ան-
գամ հասգքն ժողովակ։ Գործերը կուենան հէնց
այն հետեանքները, որ նա ինքը կը կամենայ։

Այդ, ըստ էնդէյսի, վերջնական «Քոփչըը կենդա-
նական Թագաւորութեան» դէպի մարդկային ազատ
աշխարհը՝ ամբողջ հասարակութեան համար կը կա-
տարի միայն սօցիալիստական յեղաշրջման հետ, սա-
կայն նա կատարվում է արդէն ներկայ կորգերի օրջա-
նակում յանձնին սօցիալ-դեմոկրատական ֆաղափա-
կութեան: Մարքսիստական ուսմանըի ձեռքին բանու-
րական կուսակցութիւնը յայ րօպէիս ներկայանում է
իրը միակը, որը պատմական տեսակէտից զիտակցում
է, թէ ի՞նչ է անում, ուստի և անում է այն՝ ինչ ինքն
է ցանկանում. դրանումն է կայանում սօցիալ դեմո-
կրատիայի ամբողջ ոյժի գաղտնիքը:

Բարժուակն աշխարհը արդէն վաղուց զարմա-
նում է սօցիալ դեմօկրատիայի մշտեկան աճման և
զարմանալի անխախտութեան վրայ: Ժամանակ առ-
ժամանակ գտնւում են հնացած, հրեխայական միա-
մտութիւն օւնեցող մարեր, որոնք,—կուրացած լինե-
լով մեր քաղաքականութեան բարայական յաղթու-
թիւններով—խորհուրդ են աւելն բուրժուազիային,
մեղանից «օրինակ» վերցնել և լցել սօցիալ-դեմօկրա-
տիայի խորհրդաւարութեամբ և իշխակշնութեամբ:
Նրանք չեն հասկանում, որ այն՝ ինչ զարդացող բան-
ւոր դասակարգի համար ծառայում է կեանքի և ոյժի
աղբււր, բուրժուակն կուսակցութիւնների համար
ներկայացնում է մաշկան թոխ:

Եւ իսկապէս, ինչն է մեզ տալիս բարոյական ոյժ
և քաջութիւն, իրծազողով տանել և յնսոյ գէն ձգել մե-
զանից սօրիալիստներն դէմ գոյութիւն ունենող տա-
ներկու տարւոյ Վարդապետի օրէնքնորի՝ դաժան ճշդամբ:
Գուցէ իր նիւթական զրութիւնը բարելաւելու համար
փոքր փոփոխութիւններ ի հոռից ընկած աղքատի յա-
մառութիւնն է այդ:

Ներկայ բանտրութիւնը ֆիլիստէյ չէ և ոչ էլ մանր բուրժուա, որպէսզի առօրեայ մանր յարմարութիւններէ հերոս դառնայ: Իզէալիզմից զուրկ անգլիական տրէդ-իւնիօնիստներէ զգաստ նեղմտութիւնը ապացուցում է մեզ, թէ ինչպէս միմիայն նիւթական մանր օգուտներէ հաշիւները քիչ ընգունակ են ստեղծելու բանւոր դասակարգի մէջ բարոյական բարձր տրամադրութիւն:

Մի գուցէ դա—ինչպէն նախնական քրիստոնէակաների մօտ,—ապկետական ստօրիւթիւն է, որը բոլորն առնէ անբաժնի առեւտրի ուժեղ կերպով՝ որքան շատ են նրան հալածութիւնք: Ժամանակակից բանորութիւնք, իրոհ ժառանգ և աշակերտ քուրճուական հասարակութեան, վերին աստիճանի մատերիալիստ է և առողջ զգացողութեան մարդ, որպէսզի ստրկի բարոյականութեան համաձայն իր ոյժն ու գաղափարական անձնւերութիւնը տանջանքների մէջ միայն փնտռի:

Ի վերջոյ, գուցէ սկսած գործի «արդարացիութեան» զգացմունքը մեզ դարձնում է անյաղթելի Չարտիստների և Վէյսլինգի յեանորդների դործը, ուսօպիստական-սօցիալիստական ուսմունքների գործը պակաս «արդար» չէր, բայց և այնպէս այդ բոլոր ուսմունքները ջնջախաւեցին այն արգելքների դեմաց, որոնց նրանք հանդիպեցին ժամանակակից հասարակութեան մէջ:

Եւ եթէ, հակառակ իր թշնամիներէ բոլոր ճշն-
շումներին, ժաժանակալից բաճարական շարժումը՝
գլուխը բարձր բռնած՝ յաղթական կերպով առաջ է
ընթանում, ապա դոանով նա ամենից առաջ պարտա-
կան է օրինելու պատմական դարգացման օրինակա-
նութեան ճշտ հասկացողութեանը, այն փաստի հաս-
կացողութեան՝ թէ «կապիտալիստական աշտադրու-
թիւնը, բնութեան պրօքթէսի տնօրոշեցողութեամբ,
ստեղծում է իր սեփական ժխտումը, այսինքն՝ էքս-
պրպրիատորներէ էքսպրօպրիացիան, սօցիալիստա-
կան յեղաշրջումը, Այդ հասակողութեան մէջ բանու-
րական շարժումը տեսնում է վերջնական յաղթանակի

հաստատ գրաւականը, և այստեղից է վերցնում նա ոչ միայն թփ—այլ և համբերութիւն, ոչ միայն գործելու ոյժ—այլ և քաջութիւն ու տակունութիւն:

Կուրի յաջող քաղաքականութեան առաջին պայմանը հանդիսանում է իր հակառակորդի շարժումների ճիշտ ըմբռնումը: Իսկ ի՞նչն է մեզ տալիս բուրժուական քաղաքականութիւնը իր մանրամասն ճիշդաւորութիւններով հասկանալու բանալին, կազմիլու այն հասկացողութիւնը՝ որը հաւատար չափով մեզ երաշխաւորում է ինչպէս անսպասելիքներից, նոյնպէս և իլլիզիոններից:

Այն գիտակցութիւնը, թէ հասարակական հասկացողութեան բոլոր ձևերը, կը նշանակի և բուրժուական քաղաքականութիւնը, և՛ ամբողջ նրա ներքին անարխիան պէտք է բացատրենք դասակարգային և խմբական շահերով, կեանքի նիւթական հակասութիւններով և, վերջին ինստանցիայուս, հասարակութեան արտադրական ոյժերի և արտադրութեան յարաբերութիւնների միջև գոյութիւն ունեցող կոնֆլիկտով:

Եւ ի՞նչն է մեզ կարողութիւն տալիս յարմարեցնելու մեր քաղաքականութիւնը քաղաքական կեանքի նոր երևոյթներին,—ինչպէս օրինակ մեր համաշխարհային քաղաքականութիւնը,—և նոյնիսկ առանձին տաշանդի ու խոր մտքի բացակայութեան ժամանակ իսկ թափանցիկութեամբ բնորոշելու այդ նոր երևոյթները, խորագէտ ըմբռնելու ընդգրկող երևոյթի էութիւնը,—մինչդեռ բուրժուազիայի ամենահանճարեղ քննադատներն այդ երևոյթների վրայից անցնում են մակերեսայնութեամբ,—չշփոթւելու անելանելի հակասութիւնների մէջ, խորը թափանցելու կատարւած ամեն մի փորձի մէջ: Այդ ընդունակութիւնը մեզ տրվում է պատմական զարգացման մասին ունեցած մեր լայն հայեացքով, յիշած այն օրէնքի վրայ, որը ասում է՝ «Սօցիալական, քաղաքական և հոգեկան կեանքի զարգացումը պայմանաւորւում է նիւթական կեանքի արտադրութեան միջոցներով:

Նախ և առաջ, ի՞նչն է մեզ ելակէտ տալիս կուրի

ժամանակ առանձնայատուկ միջոցներ և ճանապարհներ ընտրելու, ի՞նչն է մեզ հնարաւորութիւն տալիս խուսափելու ընդհանուր ծրագրից դուրկ անջատւած փորձերից, խուսափելու ոյժերի վատնումից: Քաղաքական և տնտեսական պրօցէսի մի անգամ ալդէն ըմբռնած ուղղութիւնը ներկայ հասարակութեան մէջ՝ մեզ ծառայում է ելակէտ արշաւանքի ծրագրին— ոչ միայն ընդհանուր գծերով, այլ և քաղաքական ձգտումների իւրաքանչիւր աննշան մանրամասնութիւնների ժամանակ:

Ենթոյն այդ առաջնորդող թիւի, բանւոր դասակարգին առաջին անգամ յաջողեց սօցիալիստական վերջնական նպատակի մեծ գազափարը մանրացնել օրւայ քաղաքականութեան մտնը հարցերի վրայ, և ամենօրեայ քաղաքական փոքր աշխատանքը՝ դարձնել մեծ գազափարի իրականացման գործիքը:

Մարքսից առաջ գոյութիւն ունէր բանւորների ձեռքով իրականացուող բուրժուական քաղաքականութիւն և գոյութիւն ունէր նոյնպէս յեղափոխական սօցիալիզմ: Բայց միմիայն Մարքսից սկսած և շնորհիւ նրան գոյութիւն ունի սօցիալ-դեմոկրատական բանուական քաղաքականութիւն, որը միևնոյն ժամանակ հանդիսանում է յեղափոխական բնայ քաղաքականութիւն թէ մէկ և թէ միւս բառի բուն նշանակութեամբ:

Եթէ մենք բէտլ քաղաքականութիւն ենք ճանաչում այն քաղաքականութիւնը, որը միայն հասանելի նպատակներ ունի և ամենադրական միջոցներով ու կարճ ճանապարհով կարողանում է ձգտել այդ հասանելի նպատակներին, ապա պրօլետարական դասակարգային քաղաքականութիւնը—Մարքսի իմաստով,—կը տարբերւի բուրժուականից նրանով, որ բուրժուական քաղաքականութիւնը բէտլ է օրւայ, նիւթական նւաճումների անստէգտից, մինչդեռ սօցիալիստական քաղաքականութիւնը բէտլ է պատմական զարգացման անդին-ցիայի անստէգտից: Դա հէնց այն տարբերութիւնն է, որ գոյութիւն ունի գոհնիկ քաղաքատնտեսութեան առժեկի թէօրեալի—որը նայում է արժէքի վրայ շու-

կայի դրութեան տեսակէսից՝ իբր իբերի յարաբերութեան շրջանի երևոյթ—և Մարքոսի թէօրեայի միջև, որ հասկանում է արժեքը՝ իբր որոշեալ պատմական էպօխայի հասարակական յարաբերութիւն:

Բայց պրօլետարական ընտելացման շրջանում յեղափոխական է նաև այն պատճառով, որ նա իր բոլոր ժամանակներում ձգտումներով—ընդհանուր առմամբ—դուրս է գալիս տիրող հասարակարգի սահմաններից, որոնց շրջանակում նա գործում է: Այդ սահմաններից դուրս է գալիս նրա համար, որ նա նայում է իր վրայ իբրև նախապատրաստական ստադիայի մեծ ակտի վրայ, որը դարձնելու է նրան յեղաշրջում կատարող և իշխող պրօլետարիատի քաղաքականութիւնը:

Այսպիսով, թէ այն քարոյական ոյժը, որի միջոցով մենք յաղթում ենք վտանգը, թէ կուի մեր տակտիկան մինչև ամենափոքր մանրամասնութիւնները, թէ մեր քննադատութիւնները հակառակորդների դէմ, և թէ մեր ամենօրեայ ագիտացիան, որը մասսաներ է գրաւում մեզ համար և թէ՛ բառիս բուն նշանակութեամբ՝ այն բանը ինչ որ մենք անում ենք,—ծնած է և լուսաւորած այն ուսմունքով, որը սահղծել է Մարքսը: Եթէ մենք երբեմն տարվում ենք իլլիւզիայով, թէ մեր այժմեան քաղաքականութիւնը իր ներքին ոյժով անկախ է Մարքոսի թէօրեայից, ապա դա միայն ցոյց է տալիս, որ չգիտակցելով մենք պոպուլիստներ լիցանում ենք մարքսիստօրէն, մօլիէրեան բուրժուայի նման, որը առանց գիտակցելու խօսում է պրօզայով:

Բաւական է պատկերացնել Մարքոսի մեծ ծառայութիւնները՝ որպէսզի հասկանանք, թէ Մարքսը այն յեղաշրջւումով, որը նա կատարեց սօցիալիզմի և բանւորական քաղաքականութեան մէջ, պէտք է բուրժուական հասարակութիւնը զարմէր իր մահացու թշնամին:

Տիրող դասակարգերի համար պարզեց, որ յաղթելու համար ժամանակակից բանւորական շարժումը՝

պէտք է յաղթել Մարքսին: Մարքոսի մահանից անցած քսան տարին ներկայացնում է իրանից թէօրեական և պրակտիկ փորձերի մի անհատնում շարք. ոչնչացնելու համար Մարքոսի ոգին բանւորական շարժման մէջ:

Բանւոր դասակարգի շարժման պատմութիւնը հէնց սկզբից սկսած իր ուղղին հարթում է յեղափոխական-ուսուպիստական սօցիալիզմի և բուրժուական ուշալու քաղաքականութեան միջև: Պատմական հողը առաջինի համար ներկայացրել է նախաբուրժուական հասարակութիւնը, ամբողջովին կամ կիսովին արսօլիւտիստական: Սօցիալիզմի յեղափոխական-ուսուպիստական շրջանը արեւմտեան Եւրոպայում վերջանում է ընդհանրապէս բուրժուալիայի դասակարգային թաշաւորութեամբ, թէև ուսուպիզմի առանձին կրկնօգտութիւններ մենք նկատում ենք մինչև վերջին ժամանակներս: Միւս վտանգը,—կարկառանքի գցելու գործում խրեւելու վտանգը՝ յաճախ գործածուող բուրժուական ընտելացման շարժման կողմից,—առաջանում է բանւորական շարժման միայն պարլամենտարիզմի հողի վրայ ուժեղացնելու դէպքում:

Բուրժուական պարլամենտարիզմը պէտք է մատակարարէր հարկաւոր դէնքը պրօլետարիատի յեղափոխական քաղաքականութիւնը գործնականապէս ճշնշելու համար: Դասակարգերի գեմօկրատական համախմբումը և բարենորոգումների սօցիալական աշխարհը պէտք է բռնէին դասակարգային կուստիկը:

Եւ ինչպէս հասանք միջոց է, որոշեալ ժամանակ իլլիւզիան ապրում էր որոշ տեղերում, բայց բուրժուական մեթօդի ընտելացման քաղաքականութեան անպէտքութիւնը բանւոր դասակարգի համար իսկայն եւթ պարզեց: Միխատերիականութեան ֆիտակօն Ֆրանսիայում, լիբերալիզմի դաւաճանութիւնը Բելգիայում, պարլամենտարիզմի անկումը Գերմանիայում—հարաւոր համարում էր հարւածի ետեւից, և չիտաղ գորգացման ըողէական ցնորը ոչ ցնդծց: Իսկ Մարքոսի օրէնքը սօցիալական հակաութիւնների խորանալու

տէնդինցեայի մասին—իբրեւ դասակարգային կուրի հիմքի—փայլուն կերպով հաստատուեց և ամեն օր անք ստանաւ ենք նոր ազացոյցներ:

Այսպէս, սառնոցի բարակ շերտի նման, ամեն ուրեք ձեղքոտվում են բաւականապէս շարքերի մաստայական արշաւանքի տակ բարձրական դեմօկրատիայի հիմքը, բուրժուական օրինականութեան, որպէսզի կրկին և կրկին տպաւորւեն բանուոր դասակարգի գերակայութեան մէջ, թէ այդ հողի վրայ չէ, որ պէտք է իրականանան նրա վերջնական ձգտումները: Այս սրանք են Մարքսին գործնականութեամբ (պրակտիկայով) հերքելու անվերջ փորձերի հետեւանքները:

Մարքսիզմի օրինակաւոր հերքելը կապուած է կեանքի խնդրի բուրժուազիայի ջատագովների համար, որոնք այդպիսով ապահովւում են իրանց համար փայլուն կարեւրաւոր. նա կազմում է նրանց գիտական ասպարէզի սկիզբը: Ինչի՞ն հասան նրանք: Նրանք հասան նրան, որ թիթեկաձիւ ինտելիգենցիայի շրջանում տարածուեց համոզումն Մարքսի «իականողմանութեան» և ճշգրիտագոյնացումների մասին: Բայց նոյնիսկ բուրժուական իդէոլոգիան ամենից լուրջ մարդիկ, ինչպէս օրինակ—Շտամկէյը, ընդունեցին, որ «իմաստով այդքան խորը ուսմունքի նկատմամբ» ոչինչի չի կարելի հասնել այդ բոլոր գիտատապաւստ մտքերով, այդ բոլոր ճիշդ թէ շատ—երա՛վ: Իսկ ինչ ամբողջաբաժնով ուսմունք կարող է հակադրել բուրժուազիան Մարքսի ուսմունքին:

Այն բոլորից, երբ Մարքսը քաղաքատնտեսութեան և պատմութեան շրջանում պարզեց բանւոր դասակարգի պատմական տեսակետը, բուրժուական հետազոտութիւնների թիւը կարճաց այդ շրջաններում: Բնափիլիսոփայութիւնը, այդ բառի կլասիքական իմաստով, վերջացրեց իր գոյութիւնը: Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը և կաւ իր վախճանին. գիտական քաղաքատնտեսութիւնը նոյնպէս: Պատմական հետազոտութիւնների մէջ, այնտեղ, որտեղ չի թաղաւորում անգիտա-

կից կամ անհետկողական մատերիալիզմը, որեւէ ամբողջացած թէօրիայի տեղը բռնեց ամեն գոյներով մէկից միւսը անցնող էկլէկտիզմը, այսինքն՝ հրաժարւեցին պատմական պրօքէսի միութեամբ համակաժ բացատրութիւնից, հրաժարւեցին պատմութեան փիլիսոփայութիւնից: Դադարտնտեսութիւնը տառապնում է երկու գաղափարների միջև—պատմական և ճշգրիտութեան: Որոնցից մէկը ներկայանում է իբր բողոք միւսի դէմ, իսկ երկուսը միասին՝ բողոք Մարքսի դէմ, և մէկը որպէսզի հնարաւորութիւն ունենայ բացասելու Մարքսին՝ սկզբունքով բացասում է տնտեսական թէօրիան, իսկ միւսը՝ բացասում է հետազոտման միակ մեթօդը (օբեկեկտիւ), որը քաղաքատնտեսութիւնը գիտութիւն դարձրեց:

Ճիշտ է, հասարակական գիտութիւնների վերաբերեալ զրքերի շուկան առաջայ նման ամեն ամիս տալիս է բուրժուական աշխատասիրութեան անազին թւով ազացոյցներ և ժամանակակից եռանդուն պրօքէսորները՝ ճիշտ խորը կապիտալիստական մեքենայի արագութեամբ՝ դուրս են ածում շուկայ հաստափոր հատորներ: Բայց զրքեք կամ խնամքով կատարւած մօնօդրաֆներ են, որտեղ ուսումնասիրութիւնը, նման ջայլամի, թաղում է գլուխը բազմազան մանր երևոյթների աւազի մէջ՝ որպէսզի ստիպւած չլինի տեսնելու ընդհանուր կապը, որպէսզի աշխատի միայն ներկայ օրւան ու սրա հարցերի մասին, և կամ այնտեղ, որտեղ ձեւանում են թէ տալիս են մտքեր և «թէօրիաներ»,—այնտեղ մենք վերջի վերջոյ գտնում ենք միայն Մարքսի մտքի անդադարձումը՝ ծածկւած խաբուսիկ առատ զարդարանքներով, ժամանակակից շուկաների «մօդերնիզացած» տպրանքի ճաշակի համաձայն:

Եւ ոչ մի տեղ չի կարելի գտնել ոչ մտքի ինքնուրոյն թռիչք, ոչ համարձակ հայեացք զէպի հեռուն և ոչ էլ թարմացնող եղբակացութիւններ:

Եւ եթէ սօցիալական զարգացումը նորից դրել է մի շարք նոր գիտական հարցեր, որոնք դեռ ևս սպա-

սում են իրանց լուծմանը,—ազա դարձել միայն Մարքսի մեթոդն է, որ տալիս է նրանց լուծելու միջոցը:

Այսպիսով, բուրժուական հասարակական գիտութիւնը կարող է ամեն տեղ հակադրել Մարքսին միայն որակէ թէօրիայի բացակայութիւնը և Մարքսի ճանաչողութեանը՝ ճանաչողական սկեպտիցիզմ: Մարքսի ուսմունքը բուրժուական գիտութեան զաւակն է. բայց այդ երեխային ծնելը մօրը նստել է իր կեանքը:

Այսպէս, հէնց բանութեան շարժման ծաւալելը խից բուրժուական հասարակութեան ձեռքից—ինչպէս թէօրիայի, նոյնպէս և պրակտիկայի շրջանում—այն դրժիքը, որով նա ցանկանում էր կռել Մարքսի սօցիալիզմի դէմ: Եւ այսօր, Մարքսի մահանից 20 տարի յետոյ այդ հասարակութիւնը աւելի անզօր է Մարքսի առաջ և Մարքսը այժմ աւելի կենսունակ է՝ քան իրեքը:

Ի հարկէ, ժամանակակից հասարակութեանը մնում է մի միլիթարիզմ: Այն ընդհին, երբ նա զուր աշխատում է միջոցներ գտնել Մարքսի ոչնչացման համար, նա չի նկատում, որ միակ դարմանը թագնաւած է հէնց այդ ուսմունքի մէջ. Ամբողջապէս համակաւած պատմական ոչով, նա միայն ժամանակաւոր ճշմարտութեան յաւակնութիւն ունի: Լինելով ամբողջապէս դիալեկտիքական, նա հէնց իր մէջ կրում է իր մահաւան սողը:

Մարքսի ուսմունքը,—եթէ մի կողմը թողնենք նրա անմահ մասը, այսինքն՝ ուսումնասիրութեան պատմական մեթոդը,—ընդհանուր գծերով կազմաւած է այն պատմական ճանապարհի ըմբռնումից, որ դասակարգային հակասութիւնների վրայ սեւած վերջին «անտաքօնիստական» հասարակական ձեւից տանում է բոլոր անդամների համերաշխութեան վրայ երանւած կոմմունիստական հասարակութեան:

Այդ դիտութիւնը, նախնական կլասիքական քաղաքացիական պատերազմների թիօրիաների նման, ներկայանում է նախ և առաջ իբրեւ որոշ շրջանի տնտեսական

և քաղաքական զարգացման հոգեկան տեղադրում: Նույն, այսինքն, պատմութեան կապիտալիստական ֆազից սօցիալիստականին անցնող զարգացումը: Բայց նա սոսկ անդադարձումից աւելի է: Բանը նրանումն է, որ Մարքսի բնորոշում պատմական փոխանցումը չի կարող երբեք իրականանալ մինչև որ Մարքսի ասածները չդառնան հասարակական գիտակցութիւն, չանցնեն որոշ հասարակական դասակարգի՝ ժամանակակից պրօլետարիատի գիտակցութեան մէջ: Պատմական յեղաշրջումը՝ ձեւակերպած Մարքսի թէօրիայով՝ ենթադրվում է, որ Մարքսի թէօրիան նախապէս կը դառնայ բանւոր դասակարգի գիտակցութեան ձեւ և իբր այդպիսին՝ ինքը կը դառնայ պատմութեան էլէմէնտը:

Եւ այսպիսով Մարքսի ուսմունքը անզադար հաստատվում է ամեն անգամ, երբ նոր պրօլետար է համակվում դասակարգային կռիւ գաղափարով: Այդպիսով Մարքսի ուսմունքը հանդիսանում է միաժամանակ նաև պատմական պրօցէսի մի մասը, կը նշանակի նա ինքնին պրօցէս է, և սօցիալական յեղափոխութիւնը կը կազմի կոմմունիստական մանիֆէստի վերջաբանը:

Դրանով Մարքսի ուսմունքը, ժամանակակից հասարակարգի համար ամենից վտանգաւոր ժառանգվաղ թէ ոչ հաւանականաբար «վայր կը ձգւի» — բայց միայն գոյութիւն ունեցող հասարակարգի հետ միասին:

Բօգաւ Լիւսիսկի

ՄԱՐԿՍԸ ԵՒ ՊՐՕԼԵՏԱՐԻԱՏԸ ԲՈՒՐՅՈՒԱԿԱՆ ՅԵՆԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

Այն ընդհանուր տեսակէտով, որով քննում է Մարքսը պրօլետարիատի խնդիրը բուրժուական յեղափոխութիւնների մէջ — խնդիր՝ որ պարզ ու որոշ ձեւակերպւած է «կոմմունիստական Մանիֆէստում» —

կայանում է հասարակութեան օրգանական զարգացման մէջ: Միայն զարգացած կապիտալիզմից կարող է բրդ-խել սօցիալիզմ, միայն նա կարող է ստեղծել ինչպէս տեխնիքական հիմքեր արտադրական միջոցների սօցիալիզացիայի համար, նոյնպէս և բազմաթիւ գիտահից ու յեղափոխական պրօլետարիատ, որ ընդունակ լինի կատարել հասարակական յեղաշրջում: Միայն բուրժուական հասարակութեան հողի վրայ, բուրժուազիայի տիրապետութեան ազատ զարգացման ժամանակ է երևան գալիս դասակարգային հակադրութիւնների այդ խոր անջրպետը նրա և բուրժուազիայի մէջ, հակադրութիւններ՝ որոնք ծածկւած ու մեղմացած են այն շրջանում, երբ պրօլետարիատն ու բուրժուազիան կուռն են միասին արքայադատական-ֆէօդալական կարգերի դէմ: Եւ միայն կապիտալիստական հասարակութեան մէջ հնարւում է դառնում պրօլետարիատի համար ազատ տեղափոխութիւնը և ամենալայն ընդհանրական գործունէութեան հնարւորութիւնը—անհրաժեշտ տեւալներ նրա հասունութեան և փորձառութեան: Ուստի և այնտեղ, ուր դեռ գոյութիւն չունի բուրժուական հասարակութիւն, եւր բուրժուազիան հրապարակ է գալիս յեղափոխական ձևով, պրօլետարիատը պէտք է գործակցի նրա հետ ընդդէմ «ծիսհեծան» մօտարխիայի, ֆէօդալական հողատիրութեան և մանր բուրժուազիայի և կուի՝ «հասնելու համար բանւոր դասակարգի մօտակայ շահերին և նպատակներին», այսինքն՝ բուրժուական իրաւակարգեր հաստատելու համար: Սակայն կուել այնպէս, որ բանւորութեան շարքերում մշակի որքան կարելի է պարզ գիտակցութիւն պրօլետարիատի և բուրժուազիայի թշնամի հակադրութեան, որպէսզի բանւորները կարողանան քաղաքական և հասարակական այն պայմանները, որ բերում է իր հետ բուրժուական տիրապետութիւնը, իսկոյն ևեթ դարձնել հէնց իրան՝ բուրժուազիայի դէմ ուղղած զենքի:

Մարքսը, ինչպէս այդ պարզւեց յիտադայում, 1848—1851 թւականների բուրժուական յեղափոխու-

թիւնների առջին շրջանում, չափազանցապէս հասարակական զարգացման թափը, ուստի և հաւատացած էր նրա անմիջական պրօլետարական յեղափոխութեան վերածելուն, որ միանգամայն անկարելի էր ինչպէս այն ժամանակւայ կապիտալիզմի զարգացման զրութեան, նոյնպէս և այն ժամանակւայ պրօլետարիատի յեղափոխական հասունութեան աստիճանի պատճառով: Սակայն այս չափազանցացումը—Մարքսի մտածողութեան հանճարից համարձակութեան անհրաժեշտ լրացուցիչն է, որի շնորհիւ Մարքսը հանաչեց կապիտալիզմի ամբողջ յետագայ զարգացումը նոյնիսկ մինչև մեր օրերը,—նչ մի ազդեցութիւն չունեցաւ նրա աշխարհայեացքի վրայ պրօլետարիատի բուրժուական յեղափոխութեան մէջ ունեցած խնդիրների վերաբերմամբ: Եւ ինչ է, թէև Մարքսը այնժամանակ չէր նախատեսեց, որ բանւոր դասակարգը մի քանի տասնեակ տարիների ընթացքում, բուրժուազիայի ամենից աւելի հաստատ ու անժայր տիրապետութեան շրջանում, վերին տափնածի կը ծաւալի դասակարգային կուի «խաղաղ», օրինական մեթօդները, և ընդհակառակը սպասում էր, որ նրանց կիսարումը առաջ կը բերի յեղափոխական նորանոր բռնկումներ, բայց և այնպէս՝ բուրժուական այնպիսի իրաւունքների նւաճումը, ինչպէս են՝ ընդհանուր ընտրական իրաւունքը, միութիւնների իրաւունքը և այլն, պակաս կարեւոր չէին նրա աչքում: Եւ այդ նւաճումները համարում էր անհրաժեշտ ելակետեր որոնցից բանւորական դասակարգի շարժումը—որի ինքնուրոյնութիւնը մի բովէ կարելի էր յեղափոխութեան շնորհիւ—կարող էր նորից մեկնել, և աւելի լայն ճանապարհով, իր դասակարգային ինքնուրոյն պահանջների նւաճման համար: Այսպէս օրինակ Մարքսը գրում է իր «Մեղափոխութիւնը և հակալեղափոխութիւնը» գրքի (եր. 49) մէջ գերմանական պրօլետարիատի գրութեան և խնդիրների մասին յեղափոխութեան շրջանում—«Իսկապէս որ, քանի դեռ պատրաստ չէր բանւորների ինքնուրոյն կերպով հրապարակ իջնելու հողը քանի դեռ գոյութիւն չունէր

ուղղակի և ընդհանուր ընտրական իրաւունք: քանի որ 36 մանր ու խոշոր պետութիւններ շարունակում էին անդամահատել Դերմանիան, պրօլետարական հոսանքները կարող էր միայն հետեւել Փարիզի համար վճռական շարժման, և, մանր բուրժուազիայի գործակցութեամբ, կուսել այն իրաւունքներին համար, որոնք յետագայում նրան հնարաւորութիւն կը տան վարելու իր սեփական նպատակը:

Մարքսը, յեղափոխական 1848-ից մինչև 1851 թւականները, որպէս յարում էր վերը համառօտակի արտայայտած այխարհայեացքին, որը բնորոշում է ինչպէս նրա ամբողջ գործունէութիւնը գերմանական դէպքերի ընթացքում, նոյնպէս և նրա յետագայ կարծիքը այդ դէպքերի և պրօլետարիատի շրջապատ մասին ֆրանսիական յեղափոխութեան մէջ: Այս մտածելակերպը գերմանական յեղափոխութեան սկիզբին նրան բերին ոչ թէ Բեռլին, ուր նոր էր ծնունդ առնել բուրժուազիան և բանւորութեան շարքերը յետաձգեցէին, այլ Կեօլն, Հոէնսոսեան շրջանի կենդրոնը, որ այն ժամանակաւ Դերմանիայի ամենից առաջաւոր մասն էր, ուր ֆրանսիական յեղափոխութիւնը ժաքել էր հին պետական և իրաւական ձեւերը, ուր ամենից աւելի ծաւալել էր խոշոր արդիւնաբերութիւնը և բուրժուազիան սիսեւ էր շնչել նոր կեանքով: Այդ նոյն մտածելակերպն էր, որ թելադրեց Մարքսին և Էնգելսին, — փոխանակ Ստեֆան Բաքսի և Կամմունիստական Միութեան միւս անդամների նման յեղափոխական շարժման ընթացքում գործել յատուկ բանւորական շարժման մէջ, — իրանց ամբողջ ոյժը նւիրել այն օրգանի խմբագրութեան, որ ներկայացնում էր բուրժուական դեմօկրատիայի ամենից ձախակողմեան թւը, և այդպիսով Վեր Հոէնսոսեան թերթը՝ դադարին ամենից յայտնի լրագիրը և յեղափոխութեան առաջին տարւայ ամենից ազդեցիկ հոգեւոր ոյժը: Հէնց նոյն մտածելակերպը թելադրեց Մարքսին առաջ մղել աւելի շուտ բոլոր դեմօկրատական զտաակաւորների շահերը ընդդէմ ֆեոդալական-արսւլիւտիստական ոյժերի, քան սկզբից

ևեթ պրօլետարիատի առանձնայատուկ զտաակաւորացին շահերը: Դրանով բնորոշում է Մարքսի բռնած ընթացքը այդ կրիտիքական մօժէնաին, երբ պետական յեղաշրջումով Բեռլինի ժողովի սրումը՝ զնուծ էր բուրժուազիայի առաջ յեղափոխական զիմադրութեան հարցը:

Թէ ինչպէս էր հասկանում Մարքսը պրօլետարիատի գործակցութիւնը բուրժուական յեղափոխութեան ժամանակ, թէ ինչպէս նա միշտ պարբաւտ էր օգտուել հանգամանքից՝ որպէսզի ուրան կարելի է առաջ մղէ նրան և այդպիսով առաջին շարքերը հանէ ամենից վճռական, ամենից անհաշտ պրօլետարական և կիսա-պրօլետարական տարրերը — այդ պարզ ցոյց է տալիս նրա օրգանի վերաբերմունքը հարկեր չվճարելու այն թուլ փորձին, որով Բեռլինի ժողովը վաղովաւ մի թուլ փորձեց բողոքել իր սրման դէմ: Մարքսը ոչ բողոքին փորձեց բողոքել իր սրման դէմ: Մարքսը ոչ մի բողոք չտատանեց յարմարելու սպէցիֆիկ-բուրժուական, ոչ-բանի և օրինական կուսի միջոցի հարկերը չվճարելու խնդրում: Վեր Հոէնսոսեան թերթը անմիջապէս արեց այդ բոլորը, որպէսզի ընդունւած որոշումը իրականանայ: Սակայն այն ձեւը, որով նա կոչ էր անում իրականացնել կուսի այդ միջոցը, բացայայտ քաբողում էր և զնուծ հրաւորական զիմադրութիւնից ներգործականին անցնելու՝ ճեղհակարծիք, օրինական կուսից՝ յեղափոխականի, — այդ բոլորի մէջ միանգամայն պարզ երևան էին զալիս պրօլետարական և բուրժուական մտածելակերպերի միջև այն տարբերութիւնը, որ Մարքսը յետագայում այնքան վճռական կերպով և ակնկերպեց իր յեղափոխութիւնը և հակա-յեղափոխութիւնը Դերմանիայում ուսումնասիրութեան մէջ:

Սակայն այն հիմնական հայեացքները, որոնք հարկադրեցին Մարքսին ընդունել, թէ բուրժուական յեղափոխութեան պայապանութիւնը թելադրվում են պրօլետարիատի շահերով, պարզեցին նրան նոյնպէս, որ այդ պայապանութիւնը երկարատեւ չի կարող լինել: Եթէ նա տարբեր-տարբեր զտաակաւորների միացման

մէջ տեսնուած էր «որոշեալ չափով միշտ նախապէս անհրաժեշտ պայմանը յեղափոխութեան», ահա էնց ինքը յեղափոխութիւնը նրան պատկերածնում էր իբրեւ հզօր ոյժ, որը իր յաղթական առաջխաղացման մէջ աջակցելով դասակարգային ներհակութիւնների արագ և կրքոտ զարգացման, նորից քանդում է նախօրեակին կապած միութիւնները: «Հազիւ հազ տարել էին յաղթանակը ընդհանուր թշնամու դէմ, որ յաղթողները արդէն ցրվում են զանազան բանակներ և իրար դէմ ուղղում զէնքերը»:

Սրանով է բացատրւում «Նոր Հոկտոսեան թերթի» տակտիկական շեղումը 1849-ին, երբ պարզւեց, որ Գերմանիայի բուրժուական զէմօկրատիան ընդհանրապէս զարգանում էր ոչ թէ դէպի առաջ, այլ դէպի յետ և օր-օրի վրայ կորցնում իր յեղափոխական թափը: Այդ տակտիկական շեղումը արտայայտեց Մարքսի «Աշխատանք և կապիտալ» աշխատութեան մէջ, ինչպէս Վ. Վոլֆի «Միլէդիայի միլիտարիզմները» յօդուածներում: Այդ յօդուածների մէջ երևան է գալիս «Նոր Հոկտոսեան թերթի» գլխաւոր ձգտումը՝ հրապարակ հանել պրօլետարիատի և բուրժուազիայի միջի դասակարգային հակադրութիւնները և պրօլետարական շահերի պաշտպանութիւնը: Նոց տեսակէտը յայտարարւած էր հետևեալ խօսքերում. «Այժմ... հասել է ժամանակը մանրամասնօրէն դրադելու տնտեսական այն յարաբերութիւններով, որոնց վրայ յենւում է ինչպէս բուրժուազիայի գոյութիւնը և նրա դասակարգային տիրապետութիւնը, նոյնպէս և բանտրութեան ստրկութիւնը»:

Միաժամանակ Մարքսը և իր բարեկամները դուրս եկան այդ զէմօկրատական նահանգական յանձնաժողովից, ուր մինչ այդ մտնում էին: Կոմպունիստական միութեան անդամների ղեկավարութեամբ Կեօյնի բանտրական ֆէրէյնը (ընկերութիւն) մերժեց միանալ Հոկտոսեան զէմօկրատիկ ֆէրէյնների հետ և սկսեց պատրաստութիւններ տեսնել ստեղծելու Հոկտոս—Վէստֆալիան բանտրական ֆէրէյնների կազմակերպութիւն:

Սակայն, այս նոր տակտիկայի յետագայ զարգացումը խանգարեց հակա-յեղափոխութեան ջանքերով, և ամենից առաջ այն մահացու հարւածով, որ մայիսի 18-ին հասցրեց վերջինս իր ամենից վտանգաւոր ու ատելի թշնամուն՝ «Նոր Հոկտոսեան թերթին»: Այդ տակտիկան հաշւած էր յաղթականօրէն զարգացող և ոչ թէ խեղդւած յեղափոխութեան վրայ: Սակայն հնարաւորութիւն չկար նրան արտայայտելու, ինչպէս նաև հնարաւորութիւն չկար Մարքսի համար ամփոփական մասնակցութիւն ունենալ յեղափոխական կռիւն: Իր սպասումները երոպական յեղափոխութեան և իր հայեացքները պրօլետարիատի խնդիրների մասին յեղափոխութեան մօտակայ շրջանում, Մարքսը արտայայտեց այն ժամանակւայ գլխաւորապէս Ֆրանսիական դասակարգային կռիւն ներած իր աշխատութիւնների մէջ:

* *

1848 թ-ի Ֆրանսիական յեղափոխութիւնը այդ տեսակէտից ամենևին նման չէր մինչև այժմս նպատեն: Ինչու Նա սկսեց նրանով, որ տակց պրօլետարիատին, նրա հրապարակ գալուն և շահերին այն տիրապետող դրութիւնը, որին նա հասնում էր անցնալ յեղափոխութիւնների զարգացման միայն վերին աստիճանի վրայ:

Սակայն փետրվարեան յեղափոխութեան հիացուցիչ ամպի քաղաքացիական կռիւ սոսկալի ճշմարտութեան վերածումից յետոյ, պրօլետարիատի յուլիսեան օրերի պարտութիւնից յետոյ սկսվում է ըստ երևոյթին յեղափոխութեան երկրորդ շրջանը, որի ուսումնասիրութեան ներքաւ է «Դասակարգային կռիւը Ֆրանսիայում» աշխատութեան մեծագոյն մասը: Նրա վերջում, 1850 թ. առաջին ամիսները, զէմօկրատական դասակարգերը—մանր բուրժուազիան, գիւղացիութիւնը և ընդհանրապէս միջին խաւերը՝ տիրապետող իշխանութեան կողմից բաց ընդգիծադատութեան գրգռւած, սկսեցին նորից համախմբել իրանց յեղափոխական

կենդանի շուրջը, պրօլետարիատի շուրջը: Դէժօկրտական շահերի այդ կօլիցիտային, որի դիմաց կանգնած էր Վեպրի կուսակցութեան՝ մէջ խժըպած բոլոր կապիտալիստական էլէմենտների կօլիցիտան,— յաջողեց 1850 թ. մարտի ընտրութիւններին հասնել զգալի յաջողութիւնների: Եւ յետագայ զարգացումը, ինչպէս սպասում էր Մարքսը, դեռ 1850 թւականի սկզբին, պէտք է նպաստէր դէժօկրտական կօլիցիտայի ներսում վճռականապէս ասպարէզ գալ ծայրայեղ յեղաշրջման կուսակցութեան, պրօլետարական շահերի աւելի կատարեալ արտայայտման, մի խօսքով՝ բուրժուական յեղափոխութեան պրօլետարական վերածման:

Բայց այդ սպասումները չիրականացան: Այն եղբակացութիւնները, որ Մարքսն անում էր նախկին բուրժուական յեղափոխութիւնների վերլուծութիւնից, չհամապատասխանեցին 1848 թւի յեղափոխութեան, յատկապէս աւելի զարգացած պայմանների պատճառով, որոնց մէջ նա բռնկեց: Ինչպէս 1848 թւին գործը չհասաւ պատերազմական բարդութիւնների օտար երկրների հետ,— որպէս յոյս ունէր Մարքսը—նոյնպէս և 1850 թ. տեղի չունեցաւ օտարների արշաւանքը՝ բղխած լեզերիմիստների (օրինակմանների) հետախուզումներից:

Ճիշտ այնպէս, ինչպէս 1848 թւին բուրժուական դասակարգերը չէին շտապում օգնելու իրանց ազատութեան համար կուտղ ազգերին, նոյնպէս և պատմական զարգացմամբ թուլացած ֆէօդալական-արքայապետական դասակարգերը գերադասեցին աւելի շուտ համաձայնութեան գալ նոր ոյժերի հետ, քան նրանց հետ մահաւան և կեանքի կռիւը մղել: Եւ այսպիսով անհրաժեշտ չէր գէժօկրտարայի համար լարել իր վերջին ոյժերը միաժամանակ թէ ներսից և թէ արտաքուստ սպառնացող թշնամու դէմ, որ յետմնաց պայմաններում միջոց կրտար աւելի մեծ յեղափոխական հռանդ ունեցող դասակարգին ժամանակաւորապէս գրաւել տիրապետող դրութիւն յեղափոխութեան զարգացման մէջ:

Նախարութեան դասակարգերի պատմական թուլացումից ոչ պակաս նշանակութիւն ունի յեղափոխական սղութեան (սլաբօնի) համար պրօլետարիատի՝ անցեալ յեղափոխութիւնների հետ համեմատած՝ աւելի մեծ թիւը 1848 թւականին և նրա հրապարակ գալը իր սեփական առանձնայատուկ պահանջներով: Եթէ 1848—49 թւականներին գործը չհասաւ հակա-յեղափոխութեան դաւաճանական փորձերին, այդ նախ և առաջ այն պատճառով որ բուրժուական դասակարգերը՝ պրօլետարիատից երկիւղ կրելով, յաղթութեան բողէին հրաժարեցին իրանց յաջողութիւնները կատարելագոյն օգտագործելու: Դեռ բարրիկադների վրայ պրաւական բուրժուազիան արքայապետի—միահեծանութեան հետ դաշն կապեց ընդդէմ պրօլետարիատի: Ինչպէս՝ որ արքայապետի վերահսկողութեան առաջին քայլն էր, թէև բարեփոխած դիմակի տակ, Եւ Ֆրանսիայում, 1850 թւականի ընտրութիւնների ժամանակ, կղերական հոգատէրերը բուրժուական հանրապետականների հետ կռիւ էին մղում սպառնալիքի, սախի և զրպարտութիւնների ամեն տեսակ զենքով չկարծիր կուսակցութեան՝ հակառակ, գէժօկրտական շահերի կուսակցութեան դէմ:

Մի այլ գեղք, որի վրայ 1850 թւին Մարքսը յոյս էր տածում թէ զնգհանուտ առիթ՝ կըտայ նոր յեղափոխութեան,—այսինքն՝ ընդհանուր ընտրական իրաւունքների խախտումը—նոյնպէս այդ անելու անկարող եղաւ: Ընտրական ընդհանուր իրաւունքների կրճատումը չէր կարող այն ժամանակ ունենալ այդքան ուժեղ, յեղափոխականացնող նշանակութիւն այն պարզ պատճառով, որ—ինչպէս շուտով այդ խոստովանեց Մարքսը և իր գործունէութեան ղեկավարող գիծը զարժրեց,—1848 թւականից սկսվում է տնտեսական բարգաւաճում, որ թուլացնում է յեղափոխական թափի ոյժը: Սակայն առանց այդ հանգամանքի էլ շատ կատմելի է թուում թէ արդեօք մասսաները կունենային հարկաւոր քաղաքական հասունութիւն, որպէսզի յեղափոխական ազատամարտութեամբ պատասխանէին ընտրական ընդհանուր իրաւունքների վրայ կատարւած

բանութեան: Այդ պատճառով ընդհանուր ապստամբու-
թիւն կարող էր բռնկել ոչ թէ սկզբին, այլ հաւանա-
կանօրէն զրօշտարական Կիտակցութեան հասունու-
թեան և ամբապնդման երկարատև ջրջանի վերջը,—
հասունութիւն և ամբապնդում՝ որի անհրաժեշտ պայ-
մաններից մէկն է ընտրական իրաւունքից օգտակը:

սական պայմաններ ըստական զարգացած յարաբե-
րութիւնների մէջ, ուր կատարվում է ռուսական յե-
ղափոխութիւնը, Մարքսի տառադրած հայեացքները
պահել են իրանց ամբողջ նշանակութիւնը՝ բուրժուա-
կան կարգերի զարգացումը այժմս, ինչպէս և այն
ժամանակ, անհրաժեշտ նախատեսելներն են պրօլե-
տարական դասակարգային կուրի կատարելու և քանկան
զարգացման: Սակայն դիտակցութեան և հասունու-
թեան վերին աստիճանը, — որի վրայ կանգնած է սո-
ցիալ դէմօկրատիայի զեկավարութեամբ կամ ազդեցու-
թեան տակ գործող պրօլետարիատը՝ յեղափոխական
շարժման հէնց առաջին օրւանից, — թելադրում է
(ինչպէս այդ ցոյց տւին ռուսական զէպքերը
1905-թւին) կուրի այլ դիրք և կուրի այլ միջոցներ
քան այն, որոնք հնարաւոր էին 1818-թւին:
Այժմս այլևս չի պահանջվում, որ պրօլետարիատը
սկզբնապէս հրաժարւի ինքնուրոյն կերպով հրապարակ
իջնել իր առանձնայատուկ շահերի համար: Ընդհակա-
ռակը, այն հանգամանքը, որ պրօլետարիատն և մանր-բուր-
հրաժարւելու աջակցել բուրժուական և մանր-բուր-
ժուական դասակարգերին՝ երբ վերջիններս հրապարակ
են պալիս իբր յեղափոխական ոյժ — առաջ է մղում իր
առանձին նպատակները և պահանջները, ինչպէս և
կուրի իրան յատուկ մեթօքներով օրէց-օր լայն ծածու-
նում է բուրժուական-քաղաքական յեղափոխութեան
ծոցում քաղաքական-սօցիալական յեղափոխութեան
դրօշակը, դրանով պրօլետարիատը աւելի ուժգին կեր-
պով նպաստում է հին կարգերի անկմանը, որքան որ
այդ անկումը կախած է նրանից:

ցութեան տալ իր պատանեկական հասակի ստեղծագործութիւնները. նրանք լոյս տեսան մէկ-մէկ նրա մահւանից շատ յետոյ:

* *

«1883 թւի մարտի 14-ին, ցերեկայ ժամը 3-ին քառորդ պահաս դադարեց մտածելուց ապրող մտածողներից մեծագոյնը», ասաց Ֆրիդլիխ Էնգէլը, Մարքսի կուր ու գործունէութեան անբաժան գործակիցը, նրա բաց գերեզմանի առաջ, Նա ճիշտ անուանեց իր ընկերը՝ «ապրող մտածողներից մեծագոյնը»: Եթէ Մարքսին համեմատենք նոյնիսկ այնպիսի մարդու հետ ի՞նչպիսին է Դարվինը—որը 19-րդ դարու մտածողներից աւելի քան որեւէ մէկը կարող էր մրցել Մարքսի հետ դաժնիների առջնութեան հարցում,—կարելի է դարձնել ասել, որ խոշոր առաւելութիւնը Մարքսի կողմն էր: Սա կարողացաւ գնահատել Դարվինի աշխատանքի պատմական ահագին նշանակութիւնը, մինչդեռ Դարվինը չգիտէր անգամ, թէ ով էր Մարքսը և ինչո՞ւմ էր նրա ստեղծագործութեան նշանակութիւնը:

Էնգէլսը ամենայն իրաւամբ յիշեց Դարվինին երբ նա կամենում էր կարճ, բայց ուժեղ գծերով ուրազգծել Մարքսի մեծ և գիտական գործը: «Ինչպէս Դարվինը գտաւ օրգանական աշխարհի անմահ օրէնքը, —ասաց Էնգէլսը,—նոյնպէս և Մարքսը բաց առաւ մարդկային պատմութեան զարգացման օրէնքները,—մինչև այժմս իրէն օրգելով քողարկւած այն տարրական իրողութիւնը, թէ մարդիկ ստիպւած են ուտել, խմել, ընակարաններում ապրել և հաղուստով ծածկել, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենան զբաղելու քաղաքականութեամբ, գիտութեամբ, գեղարւեստով, կրօնով և այլն, որ այնպիսով ապրուստի անմիջական նիւթական միջոցների արտադրութիւնը, հետևաբար ներկայ ժողովրդի, կամ ներկայ շրջանի տնտեսական զարգացման աստիճանը այն հողն է, որի վրայ աճում

է այս կամ այն պետական ձևերը, իրաւական աշխարհայեացքները, գեղարւեստի տեսակները և նոյնիսկ մարդկանց կրօնական հայեացքները,—որ այս բոլոր ձևերը և աշխարհայեացքները աներաժեշտ է բացառել այդ հողի առանձնայատկութիւններով և ոչ թէ ընդհանրապէս, ինչպէս այդ անվում էր մինչև այժմս: Իսկապէս, «պարզ» միտք—այնքան «պարզ», որքան մարդկութեանը նոր հորիզոններ բացող ամեն մի միտք պարզ է լինում:

Մարքսը երբեք չէ փորձել իր հիմնական մտքից գործել նուրբ, մանրամասնօրէն մշակւած սխաւեմի մի հիւսւածք. նա հետևում էր անզլիական յայտնի առածին, թէ՛ ով ուզում է պուտինգին սովորել՝ պէտք պուտինգ ուտի: «Պատմական մատերիալիզմ» Մարքսին ծառայում էր իրր ղեկավար գիծ նրա պատմական հետազոտութիւնների մէջ: Նրա ստացած արդիւնքները այդ միջոցով շատ աւելի համոզեցուցիչ էին, քան թէ որեւէ Լաստ դասադրքի նուրբ ու խնամքով հիւսւած մտաւոր կառուցւածքները:

Այդպիսի դասադրքեր շատ են հրատարակւած Մարքսի թէօրիան էերքելու համար: Բայց այդ գրականութիւնը աւելի շուտ թաւածեց, քան ծաղկել էր բարձրատիճան անձանց հովանաւորութեան տակ: Այդ գրականութեան գլխաւոր հենակէտը լինում էր սովորաբար այն անմիտ առարկութիւնը, թէ՛ Մարքսը իր թէօրիան հիմնել է ոչ իրր պատմութեան զարգացումը ուսումնասիրող մէթօդ՝ այլ իրր միակ ազատաբար (единоспасанию) դօդա,—իրր թէ նրա համար դա ոչ թէ իրերի հետազոտման մեթօդ է՝ այլ մի օաբլով՝ որի մէջ կարելի է սեղմել կենսի բոլոր բազմազանութիւնը: Այդ անմիտ առասպելը առէն սպանւած է, իսկ պատմական մատերիալիզմը—այն ձևով, ինչպէս այդ հասկացել ու հիմնաւորել էր Մարքսը,—հետզհետէ խոշոր յաջողութիւններ է տանում պատմական գիտութիւնների բոլոր ճիւղերի մէջ, որքան էլ մինչև օրս բուրժուական գիտնականները միթմըթան ինչ որ «գիտութիւնների սխալ լինելու»

մասին: Այդ գիտնականներից ոմանք աշխատում են
իրանց մտքի ու ոյժի չափ Մարքսի միթողով,—և
միևնոյն ժամանակ տեղի ու անտեղի առիթներ են
փնտռում հայնոյելու նրան իբր ոչ-գիտական մտքի
համար. ոմանք էլ թէև ընդունում են նրան իբրև մեծ
գիտնականի, բայց աշխատելով նրա գիտութիւնը
լրացնել զանազան շարեփոխումներով՝ նրանք աւելի
են ծանրացնում նրն խառնիճազանձութեան բեկորների
կուտակումը:

Նոյն բաղդը վիճակեց նաև Մարքսի գիտական
երկու յայտնութիւններից երկրորդին, որոնցից ամեն
մէկը առանձին բաւական էր նրա անունը անժառանգ-
նելու համար: Մարքսը բացեց ոչ միայն մարդկային
պատմութեան դարգացման օրէնքը, այլ և ժամանա-
կակից կապիտալիստական արտադրութեան և այդ հողի
վրայ անւած բուրժուական հասարակարգի շարժման
օրէնքը: Արժէքի թէօրիան, որը ստեղծել է բուրժուա-
կան անտեսագիտութեան խոշոր մոլածողների՝ Ադամ
Սմիթի և Րիկարդօի ձեռքով—Մարքսը՝ կապիտալի
մասին նոր շրջան բացող իր աշխատութեան մէջ՝ շա-
րունակեց այդ գիտական թելը, որին հետեւելով միայն
կարելի է հասկանալ արժէքի ու յաւելեալ արժէքի
առաջացման պրօցէսը՝ որպէս համաշխարհային պատ-
մական մի պրօցէս, որ անխուսափելիօրէն աւանում է
դէպի կապիտալիստական հասարակարգի վերափոխ-
մանը սօցիալիստականի:

Մարքսի այդ գլխաւոր գիտական եղինակու-
թիւնը,—որը սկզբումը լուրթեան էր արվում և միա-
ժամանակ եռանդուն կերպով գողացվում,—աստեճա-
նաբար նւաճեց քաղաքատնտեսութեան պատմութեան
մէջ աչքի ընկնող տեղ, որին նա արժանի էր: Եւ
այդ բանին չի խանգարում այն հանգամանքը, որ Գեր-
մանիայի բարձրագոյն դպրոցներում տիրող գիտնա-
կան կաստան աշխատում է ամեն միջոցներով հեռու
պահել մարդկութիւնը այդ գրքի հագեւոր ազդեցու-
թիւնից, պինդ փակելով բոլոր դռները այն գիտնա-
կանների առաջ, որոնց կարելի է կոսկածել այն բա-

նում թէ նրանք հանդիսանում են Մարքսի արժէքի թէ-
րեայի կողմնակիցները:

* *

Բայց որքան էլ խոշոր լինէր Մարքսի գիտա-
կան դէմքը, նա չի կազմում այդ գարմանալի անձնա-
ւորութեան նոյնիսկ կէտը: Կրկնելով նորից էնգելսի
խօսքերը՝ պէտք է ասենք, որ Մարքսի համար գիտու-
թիւնը պատմականօրէն շարժող յեղափոխական մի
ոյժ է: Առաջնեակ Մարքսը նախ և առաջ յեղափոխա-
կան էր, նրա կոչումն էր՝—աշխատել ամեն միջոցով գե-
թեղման փորել կապիտալիստական իրաւակարգի և նրա-
նից ստեղծած պետական ձեւերի համար, օգնել ժամանա-
կակից պրօլետարիատի ազատագրմանը, որը առաջին
անգամ Մարքսից օտարաւ թէ՛ իր սեփական դրութեան,
թէ՛ իր կարիքների և թէ՛ իր ազատագրման պայման-
ների գիտակցութեան պէտքն ու հասկացողութիւնը:

Եւ իսկապէս, թէև այդ մարդու անզուգական մե-
ծութիւնը կայանում էր նրանում, որ նրա մէջ միաբն ու
գործը ձուլվում էին միասին—բայց և արեւէ՛ք՝ երբ հար-
կաւոր էր վճռական լինել՝ յեղափոխական մարտիկը
նրա մէջ գերազուցում էր գիտնականին: Նա աւելի
շուտ պատրաստ էր թողնել թերի ու չաւարտած իր
կեանքի ամենազլխաւոր գիտական հսկայ աշխա-
տանքը, քան թէ մերժել այն օգնութիւնը, որ խն-
դրում էր նրանից շարունակ նրան գիմող պրօլետա-
րիատը: Ծա որքան էլ գերմանական և միջ-գգային
պրօլետարիատը շնորհակալ լինէր Մարքսից,—որպէս
նա շնորհակալ է մարդկութեան կուլտուրական զար-
գացմանը նպաստող բոլոր մտածողներից,—սակայն
ի նկատի ունենալով Մարքսի կենսական կոչումը և
նրա անձնաւորութեան բուն էութիւնը, բանւորներն
իրաւունք ունին առանձին հպարտութեամբ ասել.

—Նա մեզ եւ պատկանում:

Կարլ Մարքսը իր ծագումով պաականում էր
բուրժուական դասակարգին. բայց հէնց որ նա հա-
սաւ հասունութեան առաջին տարիներին, հէնց որ նա

տեսաւ այն բոլոր գրկանքներն ու թշուառութիւնը, որը իր հայրենիքում՝ Ռէյնի վրայ կապիտալիստական արտադրութիւնը թափել էր բանւորական մասաների գլխին, — նա երգեց նւիրել իր ամբողջ ույժերը այդ մասսաների դատին: Եւ երբէք, մինչև այժմս, Հանս-բալեան ոչ մի երգում այնքան ազնիւ չի պահւած, ինչպէս այն, որ՝ դեռ ես պատանի՝ Մարքսը ձևակերպել էր իր առաջին աշխատութեան մէջ այն խօսքերով՝ որոնց հին յունական բանաստեղծը գրել է Պրոմէթէի բերանում՝ «Են աւելի շուտ պատգաստ եմ տանել ամեն ծանր վիճակը, քան ստորաջալ մինչև տիրապետող ասուածներին ծառայելը»:

Այսպէս Մարքսին վիճակւած էր պրոմէթէական լէգէնդան վերափոխել պատմական իրականութեան: Նա այն անձնաւորութիւնն էր, որ աւելի քան որեւէ մէկը, մարդկութեանը լոյս էր բերում և դրա համար էլ դաժնեցաւ ապառաժին: որտեղ գէշատէջ թռչունները իրենաց արիւնարբու կտուցներով պատառոտում էին նրա մարմինը: Բայց մինչև վերջը Մարքսը հաւատարիմ մնաց բանւոր դասակարգին. որքան անգամ կարիքը սեղմում էր նրան իր ճանկերում, քանի անգամ սարսափելի վիշտը տանջում էր նրա սիրտը, երբ ծանր կարիքից անցում էին իր քնքշաբար սիրած կիներ և երեխաները: Բայց չնայած այդ բոլորին Մարքսը հաստատ էր իր հպարտ յայտարարութեանը թէ՝ «մարդ պիտի անատուն լինի, որպէսզի սառնասիրտ մէջը դարձնի ամբողջ մարդկութեան տանջանքներին և մտածի մի-միայն իր սեփական բարիքի մասին»:

Անկտրելի է այս թուուցիկ անսովորական նեղ շըրջանակում նոյնիսկ երեսանց թւել Մարքսի մատուցած բոլոր անգնատելի ծառայութիւնները միջազգային պրօլետարիատին, սկսած «Կոմունիստների միութեան» շրջանից և վերջացրած Խոտէնսքիւնալովի: Այդ մարդը կանգնած էր միշտ միատեսակ բարձր, միշտ միատեսակ պատրաստ ցոյց տալու ուղիղ ճանապարհները ամենին, լինէր դա մի փոքրիկ խմբակ, թէ այն մարդկային ծովը, որ արդէն սկսել էր փոթորկել

երկրագնդի բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներում: Նրա յիշատակը — ինչպէս անմարելի կրակ — միշտ վառ կը մնայ միջազգային պրօլետարիատի սրտում:

Որքան մեծ է Մարքսը իբրեւ մտածող և մարտիկ, նոյնքան էլ մեծ էր նա իբրեւ մարդ: Նրան շատ են հայհոյել իբրեւ «քաղաքատի», սակայն այդ միայն նրա համար, որ նա ձգտում էր օգնել պրօլետարիատին արիւարար, երկաթէ կամքով, այլ ոչ այն լալկան սանտիմենտալութեամբ, որին երբեմն յաջողւում է արցունք դուրս կորզել կուշտ ֆիլիստերի աչքերից, բայց որը անընդունակ է ամենափոքր քայլաչափ անգամ առաջ տանել բանւորների կռիւը դէպի լուազոյն ապագան:

Նրան անւանել են «կպարտ» նրա համար, որ նա ընդունակ էր խիստ և անողոր քննադատութեան ենթարկել այն «բեֆօրմները», որոնք ընդունակ էին արտալայտել միմիայն նրանց ստեղծողների «բարի ցանկութիւնները», բայց չէին վկայում իրերի դրութեան ըմբռնողութիւն: Իրականապէս Մարքսը ամենահամեստ մարդկանցից էր. նա հեշտութեամբ էր տանում այն «ոչնչացման» սխտեմը լուսութեան միջոցով — որը նրա հակառակորդները գործ էին գնում նրա դէմ, — այն պատճառով, որ նրա համար իր անձնաւորութիւնը միշտ յետ էր մնում համեմատած այն գործերին՝ որին նա տրւել էր: Մարքսը երբէք իրան անսխալ ճուրմ չէ համարել, — նա մեծ բաւականութեամբ և յաճախ կրկնում էր հումէական բանաստեղծի խօսքերը թէ՝ «Ես մարդ եմ և մարդկային ոչ մի բան ինձ խորթ չէ»:

Այս պատճառով մենք Մարքսի ոգուն հակառակ կը գործէինք, եթէ գաղաբէինք նրա աշխատանքները ենթարկել անդադար քննադատութեան, որը եղել է նրա ամենաուժեղ զէնքը: Այս զէնքով մենք պիտի օգտուենք — համակւած խորը յարգանքի զգացմունքով դէպի այն թանկագին ժառանգութիւնը, որ նա մեզ կտակեց — այն բարեխղճութեամբ և ար-

դարութեամբ, որը միշտ եղել է նրա կեանքի լուսատու առողջը: Շարունակել աշխատել այն անխորտակելի հիմքի վրայ, որը դրած է Մարքսի՝ ձեռքով, — ահա մեր տուրքի ամենամեծանաւոր ձեռք, որը մենք կարող ենք տալ լաւատեսականութեան գիրկն անցած մեր ուսուցչին իր ծննդեան հարիւրամեակին: ԾԵ. ՄԻԷԻՆԳ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՏՆԵՐԻ ԱՆՈՒՄ

Մարքսը 40-ական թւականներին իդիալիստ էր ու բուրժուական դեմոկրատ: Իր գրական գործունէութեան սկզբում նա բացառաբար էր վերաբերւում սոցիալիստական գաղափարներին, որոնք այն ժամանակ գոյիս էին Յրանսիայից: Բայց նա յեղափոխական էր, որը զգալիւ փոխադասութեան, իրաւաբանութեան և պատմութեան ուսումնասիրութեամբ: Հէր դադարում Գերմանիայի քաղաքական ազատագրման ուղիների մասին ժամանակաց և իբրեւ յեղափոխական, նա շատ շուտ համոզւեց, որ խնդրին մօտենալով իդէալիստական և բուրժուական դեմոկրատիզմի տեսակէտից անկարելի կըլինի գտնել Գերմանիայի ազատագրման այդ ուղիները: Նրա աչքերը սաստիկ ծակում էր երկրի քաղաքական կեանքի ստրկական դժերի և գերմանական իդէալիստական փոխադասութեան հպարտ, բայց մութ թռիչքի միջի հակասութիւնները, սաստիկ այդ էր ծակում նոյնպէս գերմանական բուրժուական դեմոկրատիայի յեղափոխական թուութիւնը, որ հազիւ փետրաւորւած՝ արգէն տունջվում էր ծնրութեան հիւանդութեամբ: Այդ հանգամանքը յուսահատեցնում էր այն առաջաւոր ինտելիգենցիային, որի հետ շփվում էր Մարքսը:

Սակայն Մարքսը ուրիշ խմորից էր շագախւած: Տեսնելով, որ իդէալիզմը և բուրժուական դեմոկրատիզմը անկարող են լուծել ժամանակակից յեղափոխական խնդիրները, նա երես չդարձեց կեանքից, այլ վերադնանաւորման ենթարկեց իր հայեացքները:

1844 թւին գտնւելով Փարիզում, ուր գեռ չէր ստանի հողը յեղափոխական կոնկրետից յետոյ և հասունանում էին նոր կոնկրետ, ուր նա հնարաւորութիւն ունէր մօտից ծանոթանալու բուրժուազիայի և ֆեոդալիզմի մէջի բաղադրեան գտնակարգային կուր հարուստ պատմութեան հետ, ուր վերջապէս նա հաւատորութիւն ունէր դիտելու բանւոր դասակարգի արթնանալը և նրա ձգտումը սոցիալիզմին, — Մարքսը, ինչպէս մի հեքեթային տալետ, իրան զգաց նոր երկիր իջած:

Եւ քաղաքիւ նոր տպաւորութիւնների վերապրումները չլսեցորին, այլ միայն օգնեցին նրան իր հայեացքները վերս գնահատելու և գտնել տանջող հարցերի — գերմանական յեղափոխութեան ճանապարհների — բանալին:

Գերմանական քննադատական փոխադասութիւնը քաղաքականապէս անապուղ է — մտածեց Մարքսը — քանի գեռ չի գտել նա իր նեցուկը մասսաների օաների մէջ, Բայց նա կրգտնի այդ նեցուկը, եթէ նա գիմի յեղափոխական նոր դասակարգին, պրօլետարիատին: Եւ իրաւ, այդ դասակարգը ազատելով իրան, կազատի գերմանական և նրա հասարակութեան բոլոր իրաւագործական և նրա հասարակութեան բոլոր իրաւագործական և նրա հասարակութեան բոլոր իրաւագործական գործիքը, որովհետեւ նա չի պահանջում որեւէ առանձին շիրաւունքներ, որովհետեւ շիրաւունքներ մարմար կատարվում է ոչ թէ որեւէ մասնակի անարբերմամբ կատարվում է ոչ թէ որեւէ մասնակի անարբերմամբ, այլ անարդարութիւնը ընդհանրապէս, դարութիւն, այլ անարդարութիւնը ընդհանրապէս, այսպիսով Մարքսը իջնում է իդէալիստական փոխադասութիւնների բարձունքներից դասակարգային կուր փայլաւոր, թողնելով այդպիսով բուրժուական գեղաշատվայրը, թողնելով այդպիսով բուրժուական գեմոկրատի տեսակէտը, կտնդնում է պրօլետարիատի և պրօլետարական սոցիալիզմի տեսակէտի վրայ: Բայց 40-ական թւականներին Գերմանիայում պրօլետարիատը սակաւաթիւ էր և անզարգացած: Այո, պատասխանում էր Մարքսը, բայց նա մեծանում և աճում է, որովհետեւ Գերմանիան գնում է կապիտալիստական զարգացման այն ճանապարհով, որով ընթացել են արեւմուտքի առաջաւոր երկիրները: Այստեղից միայն

մի քայլէր հարկաւոր անել ընդհանուր եզրակացութեան հանգելու, թէ ամեն մի երկրի քաղաքական ազատագրման գլխաւոր գրաւականը, վերջնական հաշոււ, կայանում է նրա տնտեսական զարգացման մէջ: Այսպէս, Մարքսի գլխում աւելի ու աւելի ձեւակերպւում էր պատմական մատերիալիզմի թէօրիան: Միաժամանակ նա սկսեց աւելի մեծ ուշադրութիւն դարձնել քաղաքատնտեսութեան, որտեղ նա առաջ երբեք չէր աշխատել և վերջում իրան անմահացրեց իր «Կապիտալ»-ով:

Մարքսը պատմական մատերիալիզմի իր թէօրիան մանրամասնօրէն չի մշակել որեւէ աշխատութեան մէջ. բայց նա հանձարեղ կերպով օգտւում էր նրանից՝ իբրեւ պատմական հետազոտութեան մեթոդից՝ բաց անելու համար իրան ժամանակակից 1848 և 1871 թւականների յեղափոխութիւնների շարժիչ ոյժերը: Նրա օգնութեամբ նա յեղաշրջեց քաղաքատնտեսութեան գիտութիւնը, նրա օգնութեամբ նա ապացուցեց ժամանակակից հասարակութեան զարգացման անխուսափելիութիւնը կապիտալիզմից—սոցիալիզմին: Նրա օգնութեամբ նա ցոյց տւեց թէ ինչպէս պէտք է լինի սոցիալիստական կուսակցութիւնների ուղիղ, գիտութեան վրայ յենւած, տակտիկան:

Մարքսը շատ սեղմ ու համառօտ կերպով ուրազեցել է պատմական մատերիալիզմի հիմնական կէտերը իր «Քաղաքատնտեսութեան ըննադատութեան առթիւ» գրւած աշխատութեան մէջ (1854 թ.) և մենք թոյլ ենք տալիս մեղ առաջ բերել այդ նշանաւոր կտորը:

«Մարդիկ իրանց հասարակական կեանքը իրականացնելիւս մտնում են իրանց կամքից անկախ յարաբերութիւնների մէջ, —արտադրողական յարաբերութիւնների՝ որոնք համապատասխանում են նրանց արտադրական ոյժի զարգացման աստիճաններին: Այդ արտադրական յարաբերութիւնների գումարումը կազմում է հասարակութեան տնտեսական ստրուկտուրան, բէալ հիմքը, որի վրայ բարձրանում է իրաւական և քաղաքական վերնաշէնքը և որին համապատասխանում

են հասարակական գիտակցութեան որոշ ձևեր: Նիւթական կեանքի արտադրութեան միջոցը պայմանաւորում է ընդհանրապէս սոցիալական, քաղաքական և հոգեկան կեանքի պոսէսը: Մարդկանց գիտակցութիւնը չէ, որ պայմանաւորում է նրանց կեանքը, այլ ընդհակառակը հասարակական կենցաղն է, որ պայմանաւորում է նրանց գիտակցութիւնը: Հասարակութեան մատերիալիստական արտադրական ոյժերը, իրենց զարգացման որոշ աստիճանին, հակասութեան մէջ են մտնում գոյութիւն ունեցող արտադրողական կամ սեփականատիրական յարաբերութիւնների հետ, որոնց մէջ նրանք մինչև այժմս գործում էին: Արտադրական ոյժերի զարգացման ձևերից այդ յարաբերութիւնները դառնում են նրանց շղթաները: Այդ ժամանակ հասնում է սոցիալական յեղափոխութեան օրջանը *):

Տնտեսական հիմքի փոփոխման հետ աւելի կամ պակաս արագ կերպով վերափոխվում է նաև նրա մտքով վերնաշէնքը: Այդպիսի յեղափոխութիւններն ուսումնասիրելիս միշտ պէտք է ի նկատի ունենալ տարբերութիւնը տնտեսական պայմաններում կատարուող մատերիալիստական յեղաշրջման, —որը կարելի է որոշել բնական-գիտական ճշտութեամբ— և իրաւաբանական, քաղաքական, երօնական, գեղարւեստական կամ փիլիսոփայական, մի խօսքով իդէոլոգիական ձևերի մէջ, —որի ժամանակ մարդիկ այդ կօճիլիկաւ իւրացնում են իրանց գիտակցութեան մէջ և որոնց համար նրանք կուռն են: Ինչպէս որ չի կարելի մի մարդու մասին կարծիք կազմել իր ասածների հիման վրայ, ճիշտ նոյնպէս էլ չի կարելի դատել այդպիսի յեղափոխական շրջանի մասին՝ նրա գիտակցութեան վրայ

«Սոցիալական յեղափոխութիւն» բառի տակ այստեղ Մարքսը, ի հարկէ, չի հասկանում առանձնապէս սոցիալիստական յեղափոխութիւն, այլ ընդհանրապէս ամեն մի խորը քաղաքական յեղափոխութիւն, որը միշտ իր հետ բերում է հասարակական իրաւական գիւղաշրջում:

յնւելով, աւելի շուտ այդ գիտակցութիւնը բղխում է մատերայիստական կեանքի հակասութիւններից, հասարակական արտադրական ոյժերի և արտադրողական յարաբերութիւնների մէջ գոյութիւն ունեցող կոնֆլիկայից: Ոչ մի հասարակական ֆորմացիա չի կարող աւելի շուտ ընկնել, մինչև որ չծաղկեն արտադրական բոլոր ոյժերը, որոնց ազատութեան լայն ասպարէզ է տրվում, և նոր, բարձր արտադրական յարաբերութիւններ երթէք երեան չեն դալիս աւելի շուտ, քան հին հասարակարգի գրկում կը հասունանան նրանց գոյութեան մատերալիստական պայմանները: Այդ պատճառով էլ մարդկութիւնը իր առաջ ղնում է այնպիսի խնդիրներ, որոնց կարող է լուծել, որովհետև մօտից՝ դիտելիս միշտ պարզվում է՝ թէ հէնց ինքը խնդիրը այն ժամանակ է դրվում, երբ արդէն գոյութիւն ունեն նրա լուծման համար անհրաժեշտ մատերալիստական պայմանները, կամ երբ վերջինները դառնում են գոնէ ծագման պրօցէսում: Ըսդհանուր դժերով կարելի է նկատել հասարակութեան տնտեսական ձևակերպման հետեւեալ պրօգրէսիւ գորաշրջաններ՝ «սիակոն, հնադարեան (անտիկ), ֆեոդալական և արտադրութեան ժամանակակից բուրժուական միջոցները: Բուրժուական արտադրական յարաբերութիւնները կազմում են արտադրութեան հասարակական պրօցէսի վերջին անտագոնիստ ձևը, անտագոնիստական ոչ թէ անհատական անտագոնիզմի մարով, այլ այնպիսին, որ ծագում է անհատների հասարակական կեանքի պայմաններից: Բուրժուական հասարակութեան ծոցում զարգացող նրանց արտադրական ոյժերը ստեղծում են միաժամանակ այդ անտագոնիզմի լուծման անհրաժեշտ պայմանները: Այս հասարակական ֆորմացիայով լրանում է մարդկային հասարակութեան պատմութեան նախաբանը:

Վերը բերած կտորը տալիս է պատմական ժառերիայի մէջ թէօրեայի փայլուն, բայց ոչ ամբողջացած սխեման: Այստեղ խօսվում է հասարակութեան յիդսփոխական զարգացման միայն օրիէկսիւ պայմանների մասին: Այստեղ միայն պատկերացվում է, թէ ինչպէս

որոշեալ սօցիալական իրաւեարգների ծոցում տարբերային կերպով զարգացող արտադրական ոյժերը վաղ թէ ուշ հակասութեան մէջ են ընկնում այդ հասարակակարգում տիրող արտադրողական յարաբերութիւնների հետ կամ, ուրիշ խօսքով արտադրութեան միջոցների հետ (ֆեոդալական, բուրժուական և այլն) և թէ ինչպէս այդ օրիէկսիւ տնտեսական հակասութիւնը բերում է յեղափոխութեան: Սակայն պատմութիւնը, — Մարքսի կարծիքով ևս, — արվում է ոչ թէ մեքենայական կերպով, այլ կենդանի մարդկանցով, որոնք հետախուզում են որոշ նպատակներ: Պատմական զարգացման ահա հէնց այս սուրիէկսիւ գործօնը մոռացած է վերը բերւած քաղացքում:

Մարքսի վարդապետութեան հաժաձայն, այդ սուրիէկսիւ ֆսկաօրներն են այն հասարակական դասակարգերը, որոնք կալում են իրանց դասակարգային ռահերի համար և իրանց դասակարգային իդէալների իրականացման համար: Եթէ օրիէկսիւ իմաստով պատմութեան գլխաւոր շարժիչ մեքենան հասարակութեան տնտեսական զարգացումն է, նրա արտադրական ոյժերի զարգացումը, ապա սուրիէկսիւ իմաստով պատմութեան գլխաւոր շարժիչը կազմում է դասակարգային կոնքը:

Այն օրւանից ինչ մարդկութիւնը դուրս է եկել բարբարոսութեան նախապատմական դրութիւնից, — համաձայն Մարքսի թէօրեայի, — բաժանվում է դասակարգերի, որոնք արտադրութեան պրօցէսում բռնում են տարբեր տեղեր և համապատասխանաբար ունեն մասամբ տարբեր, մասամբ ներհակ դասակարգային շահեր: Իւրաքանչիւր հասարակութեան մէջ որոշ դասակարգեր անտեսապէս և քաղաքքանապէս տիրող են, միւսները ենթակայ են շահագործման և ճնշման: Հասարակութեան արտադրական ոյժերի զարգացման իւրաքանչիւր աստիճանին համապատասխանում է իր յատուկ արտադրական միջոցը, ուրիշ խօսքով՝ տիրապետող ու ճնշւած դասակարգերի առանձնաշատուկ տեսակները իրանց յատուկ արտադրողական

փոխ-յարաբերութիւններով, և հասարակութեան տնտեսական հիմքը կազմող արտադրական յարաբերութիւնների իւրաքանչիւր կարգի վրայ բարձրանում է համապատասխան իրաւական և քաղաքական վերնաշէնը, որը միշտ յարմարեցրած է տիրապետող դասակարգի շահերին:

Եթէ մենք դասակարգային հակասութիւնների և դասակարգային կռիւի այն մոմէնտը մտցնենք վերը բերած սխեմայի մէջ, ապա հասարակութեան յեղափոխական զարգացման պրօցէսը պատմական մատերիալիզմի տեսակէտից՝ մեր առաջ կը պատկերանայ հետևեալ կերպով:

Ո՛չ մի հասարակութեան մէջ չի դադարում դասակարգային կռիւը, որը երբեմն մարելով՝ ընդունում է քոլարկած ձև, երբեմն վառում է պայծառ բոցի նման: Այդ կռիւը, ինչպիսի իդէօլօգիական հանգերձ ուզում է թող կռիւ, — կոսնական, բարոյական, քաղաքական — վերջի վերջոյ պայմանաւորվում է իւրաքանչիւր դասակարգի հասարակական արտադրութեան պրօցէսի մէջ բռնած տնտեսական դրութեամբ և թեւադրվում է նրա գիտակցած ու անգիտակ տնտեսական շահերով: Բայց պետական իշխանութիւնը ամենակարող միջոցն է սոցիալական տնտեսական նպատակները իրականացնելու համար: Այդ պատճառով դասակարգային կռիւ ամենից կատարեալ ձևն է քաղաքական կռիւը, որ վաղ թէ ուշ ընդունում է յեղափոխական բաց կռիւի բնոյթ:

Երբ հասարակական արտադրական ուժերի և նրա արտադրողական յարաբերութիւնների միջի տարաձայնութիւնը հասնում է վերջին ծայր լարւածութեան, երբ արտադրողական յարաբերութիւնները և նրանց վրայ շարունակ յենւող քաղաքական վերնաշէնը սկսում են խոչընդոտ հանդիսանալ հասարակութեան յետագայ տնտեսական զարգացման և երբ, միաժամանակ, արդէն հասունացած են նիւթական միջոցները արտադրական նոր յարաբերութիւնների համար, — իր կեանքն արդէն բոլորած հին քաղաքական կարգի

ճնշումը անտանելի է դառնում: Այդպիսի պայմաններում վերելից կատարւած ժամաւոր բեֆօրմներ — բարեփոխումները միայն աւելի են ուժեղացնում ճնշւած դասակարգների պահանջները՝ ատելի դարձնելով հին ըէթիմի մնացորդները: Այսպիսի պայմաններում ճնշւած դասակարգների և հին կարգերի յարատեւութեան մէջ շահադուրւած տիրապետող դասակարգների միջև ծագում է կատաղի կռիւ, որը վաղ թէ ուշ վերջանում է քաղաքական իդաշըվմամբ: Տիրող պետական կարգը ընկնում է նոր դասակարգի ձեռքը, որը իր հասարակական բնոյթով և պատմական պատրաստութեամբ ընդունակ է՝ նւաճած քաղաքական իշխանութեան շնորհիւ՝ վերափոխել արտադրական և սեփականատիրական յարաբերութիւնները և համաձայնութեան բերել նրանց հասարակութեան տնտեսական զարգացման հասունացած պահանջների հետ:

Պատմական մասերիալիզմի թէօրիան մեզ չի տալիս միանգամ ընդմիջտ պատրաստի ու ստանալ արաֆաբէտ կամ շարժոն՝ բաւարար հանկանալու անցեալի ամեն մի կօնկրէտ պատմական դարաշրջան և ճշտօրէն նախատեսելու ազագայի պատմական երևոյթների բարդ խճճումները: Նա տալիս է մեզ միայն մատերիալիստական բացատրութիւնը ամեն հասարակութեան հիմնական տարրերի փոխ-յարաբերութիւնների և հասարակական զարգացման պրօցէսում ունեցած Գրանց փոխադրեցութեան միջոցների մասին: Նա մեզ համար պատրաստի պատմական ուրւագիծ — սխեմա չէ, այլ աւելի շուտ գիտական մեթօդ, պատմութեան ուսումնասիրութեան ղեկավար գիծ, որ սակայն մեզ ուսումնասիրութեան ղեկավար գիծ, որ սակայն մեզ չի ազատում երբէք պատմական իրականութեան մանրանիւն ուսումնասիրութեան անհրաժեշտութիւնից, — իր ամբողջ կօնկրէտութեամբ, բարդութիւններով և բազմազանութեամբ:

Զարմանալի չէ ուրեմն, որ Մարքսն ու Էնգէլսը պատմական զարգացման իրանց սկզբնական ուրւագիծած կօնկրէտ էտապների սխեման մի քանի անգամ լրացնում և ուղղում էին, միշտ հաւատարիմ մնալով

ուսումնասիրելու իրանց մեթոդին: Այսպէս օրինակ,
Ֆրիդրիխ Էնգելսը մարդկային սկզբնական կուլտու-
րայի ուսումնասիրութեան համար օգտուելով զիպէկ-
տիկական մատենադարանի մեթոդով, հիմնուելով Մօր-
զանի այդ ասպարիզում արւած գիւտերի վրայ, մի բա-
նում հիմնաւորապէս լրացրեց հասարակութեան զար-
գացման յետագայ ֆազերի ցանկը, որ մենք զտնուծ
ենք վերը բերած Մօրքոֆ հատւածում:

Ամեն մի պատմական զարգացման ելակէտն է,
ասում էր Էնգելսը Մօրզանից յետոյ, նախնական ցե-
ղային կոմմունիստական հասարակութիւնը, որ ղեռ
ևս չէր բաժանւած դասակարգերի և որի զարգացումը
ղեռ ևս չէր արտայայտուում արտադրութեան միջոցների
փոփոխութեամբ, այսինքն՝ արտադրողական յարաբե-
րութիւններով, այլ բազմացման միջոցների փոփոխու-
թեամբ, այսինքն՝ ցեղային յարաբերութեամբ:

Առաջին հայեացքից այս լրացումը կարծես հա-
կասում էր պատմական մասերիալիզմին, չարցին ա-
ւելի ուշադիր վերաբերւելով, նա ծառայում էր նրա
համար որպէս նոր ապացոյց: Նախ և առաջ պէտք է ի
նկատի ունենալ, որ նախնական ցեղային հասարա-
կութիւնը որպէսզի ապրէր՝ պէտք է արտադրէր, — և
զիտակցութեան կախումը հասարակական իրականու-
թիւնից, — այսինքն կեանքի մատենադարանական պայ-
մաններից, — և էնց նախնական ցեղային հասարակու-
թեան մէջ արտայայտուում էր աւելի ուղղակի կերպով:
Նախնական կուլտուրայի ուսումնասիրութիւնները
ցոյց տաին, որ նախնական մարդկանց կրօ-
նը և դիցաբանութիւնը ընդհանրապէս նրանց
լեզուն, նրանց նկարչութիւնն ու ռիթմիկ գեղարուես-
տը — երգերգութիւնն ու պարը, մի խօսքով նրանց
բոլոր իդէօլոգիաները գլխաւոր առմամբ ուղղակի կամ
անուղղակի արտայայտութիւնն էին նրանց տնտեսա-
կան կեանքի: Ուսումնասիրութիւնները ցոյց տուին,
որ էնց նախնական հասարակութեան մէջ, որտեղի
կամ հովիւ ճիւղակցութեան՝ ուղղակի կախումը արեւ-
տեսական իրականութիւնից աւելի վառ կեպով է երեւ-

ւան զալիս — մինչդեռ քաղաքակրթ հասարակու-
թեան մէջ նա փոխարինւում է աւելի կրաւորական և
հեռաւոր կախումով: Եւ ադ շատ հասկանալի է:

Քաղաքակրթ հասարակութեան մէջ հասարակա-
կան իդէօլոգիաների մէջի առաջ եկաւ մի նոր սնամէջ
օղակ, զանազան հասարակական դասակարգեր, որոնք
արտադրական պրոդէսում զբաււում են ապրքեր տեղեր:
Այդ պատճառով, այստեղ ամբողջ հասարակութեան մի
իդէօլոգիան բաժանեց տարբեր դասակարգային իդէօ-
լոգիաների, որոնք համապատասխանում էին տարբեր
դասերի շահերին և արտացոլում ոչ միայն՝ գոյու-
թեան հայթայթման միջոցների պայմանները, այլ և
նրանց փոխադարձ դասակարգային կռիւ պայմանները:

Ապա ի նկատի ալեւք է ունենալ նաև մի հան-
գումանք ևս: Եթէ նախնական կոմմունիստական հասա-
րակութեան զարգացման տարբեր ստադիաները, ինչ-
պէս նրանց պատկերացնում են Մօրզանն ու Էնգելսը
— այսինքն այդ հասարակութեան հոտային գրութիւնից
խմբանքական ամուսնութեան անցնելը, այնուհետև
մասերիալիստիկ, — կապւած էին ոչ թէ արտադրութեան
միջոցների փոփոխման հետ, այլ իրաւի բազմացման
միջոցների փոփոխման հետ, այդ կախւած էր նրանից,
որ մարդկութիւնը նախապատմական կեանքի այդ եր-
կար շրջանում դեռ ևս ապրում էր համարեա կենդա-
նական կենցաղով, որ նախնական հասարակութիւնը
ղեռ ևս համարեա չզիտէր տնտեսական պրոդէս և
արտադրողական ոյժերի զարգացում:

Պատմական մատենադարանի լաւագոյն ապացոյց
ծառայում է այն, որ — ինչպէս այդ ցոյց է տուել Էն-
գելսը իր «Ընտանիքի, սեփականութեան և պետու-
թեան ծագման մասին» գրքում — արտադրութեան մի-
ջոցների զարգացման հէնց առաջին խոշոր քայլերը
ամենուրեք խորտակեցին կոմմունիստական ցեղային
կենցաղը և ստեղծեցին դասակարգային հասարակու-
թիւն, ուր պետութիւնը վարչական կազմակերպու-
թիւնից փոխանց դասակարգային տիրապետութեան
իշխանութեան, ուր նոյնիսկ ընտանիքը սկսեց տարբեր

և ձեր ընդունել հասարակութեան տարրեր տնտեսական
դասակարգերի մօտ և տարրեր տնտեսական դարե-
շրջաններում,—սերտ կերպով ձևափոխելով հասարա-
կութեան տնտեսական կեանքի պայմանների փոխա-
լու հետ:

Մարդկային հասարակութեան սկզբնական ձևի—
ցեղային կոմմունիստական կարգի—գիւտը պէտք է
մտնէր և իրապէս մտցրեց Մարքսի սկզբնական սխե-
մայի մէջ ուղղումն, որքան որ վերջինս արտայայտում
էր արտադրողական զանազան միջոցների պատմական
զարգացման հեռու դարձումները: Մարքսը,—ինչպէս
մենք տեսանք վերը բերած հատուածում—սկզբում
կարծում էր, թէ ասիական կաստայական հասարակա-
կաւարդը, այնուհետև սուրկութեան վրայ հիմնւած
անտիկ կարգը, այնուհետև ֆէոդալական—ճորտական
կարգը և, վերջապէս, բուրժուական—կապիտալիստական
նը կազմուծ էին պատմական պրօցեսի հետեւողական
փազերը: Նախնական ցեղային կոմմունիզմի գիւտը
ապացուցեց, որ այդ սխալ է: Տնտեսական զարգաց-
ման յիշած փազերից առաջին երեքը, որոնք դիտւել
են զանազան երկրներում,—այսինքն՝ ասիական, ան-
տիկ և ֆէոդալական,—միայն ժամանակագրապէս հե-
ռուած էին իրար: Բայց, ինչպէս պարզւեց, նրանք
բոլորը անմիջապէս աճել են քայքայւած ցե-
ղային կոմմունիստական կենցաղից: Նրանք բոլորը
այսպիսով ներկայացնում են նախնական ցեղային
կոմմունիզմից կապիտալիզմի դիմող անցողական դա-
րաշրջանի երեք զուգահեռ տեսակներ: Այդ բաւական
չէ. ինչպէս ցոյց տուեց Միլլէր-Լիերը, հին յունական
հասարակութիւնը իր գոյութեան վերջին շրջանում
շատ տեսակետներով կանգած էր Արևմտեան Ներդա-
յի 17-րդ դարի տնտեսական մակերևութի վրայ: Ներ-
դական հասարակական կազմը, որը հինգերորդ և վե-
ցերորդ դարերում սկսեց շինւել հին աշխարհի փլա-
տակների վրայ, այդպիսով ներկայացնում էր համե-
մատաբար ոչ թէ մի քայլ առաջ, այլ մի մեծ քայլ
յետ: Միջին դարերին Ներդայում կազմակերպւող

ֆէոդալիզմը միայն այն առաւելութիւնն ունէր սուրկու-
թեան վրայ հիմնւած անտիկ կարգերի հանդէպ, որ նա
մեծ կենտունակութիւն, այսինքն՝ զարգացման մեծ ըն-
դունակութիւն ունէր:

Ապա ինչու համար մարդկային հասարակութիւ-
նը նախնական կոմմունիստական կենցաղի քայքայու-
մից յետոյ զանազան երկրներում առաջ ընթացաւ ե-
րեք տարբեր ուղիներով: Պարզապէս նրա համար, որ
զանազան երկրներում—Արևելքում, Յուստատանում,
Հոնոլում, և միջին Ներդայում տարբեր աօլտարիազ-
քական պայմաններ էին: Եւ այս կարծես թէ հակա-
սում է պատմական մատերիալիզմի թէօրիային, որի
համաձայն արտադրական ոյժերի զարգացումն է—
վերջնական հաշւում—յառաջողիմութեան միակ լուծ-
շարժիչը: Սակայն այս փաստի մօտիկ ուսումնասի-
րութիւնը միայն հաստատում է Մարքսի պատմական
վարդապետութեան ճշմարտութիւնը: Եւ խիստպէս
զարգացման տեսակէտով, հասարակութեան արտա-
դրական ոյժերի գլխաւոր տարրերը կազմում են ար-
տադրութեան գործիքներ, որոնք՝ տեխնիքապէս կատա-
րակութիւնը՝ աստիճանաբար ազատագրելով նրան
բնութեան տարրերային, կոյր ուժերի իշխանութեան
բնակից: Սակայն արտադրութեան գործիքները (և փա-
տակից, Սակայն արտադրութեան գործիքները) ներկայացնում
են միայն պատմականապէս կարևոր, բայց ոչ միակ
տարրը արտադրական ոյժերի: Արտադրական պրօցե-
սում նրանց հետ միատեղ պէտք է մտնակցեն նոյն-
պէս և այլ արտադրական ոյժեր, այսինքն՝ հէնց բնու-
թեան ոյժերը—հողը՝ իր քաղցած ընտան հարստու-
թիւններով, հաղորդակցութեան բնական ճանապարհ-
ները՝ գետեր, ծովեր և այլն: Եւ միանգամայն պարզ է,
թէ զարգացման որքան աւելի վաղ ստադիան է ապ-
րում հասարակութիւնը, որքան աւելի ուր է տեխ-
նիքական յառաջողիմութեան մակարդակը, այնքան հա-
մեմատաբար աւելի զօրեղ կը լինի այդ զանազան բնական
կամ՝ այլ խօսքով՝ աշխարհագրական պայմանների ազդե-

ցութիւնը նրա անտեսական կեանքի, մասնաւորապէս՝ աշխատանքի արտադրականութեան վրայ: Դժուար չէ հասկանալ, որ մի որեւէ վայրենի՝ իր նախնական գործիքներով՝ կարող է բնութեամբ հարուստ Հնդկաստանում հայթայթել ապրուստի աւելի շատ ժիջօցներ, քան նոյն վայրենին Լապլանդիայի մի որեւէ անկիւնում: Հէնց որո համար է, որ ցեղական կոմունիստական կենցաղի բեկորների վրայ բարձրացած հիմ հասարակութիւնների անտեսական հիմունքները մէջ մենք դիտում ենք այդպիսի բազմազանութիւն և անտեսական կեանքի այդպիսի համեմատական միակերպութիւն ներկայ կապիտալիստական դարաշրջանում:

Մենք տեսնում ենք, որ խոստովանելով աշխարհագրական միջավայրի անտեսական նշանակութիւնը, — որի վրայ, ի դէպ, Մարքսը ևս մատնանշում է ճիշդ խոստովանում — չի նսեմացնում, այլ աւելի խորացնում է պատմական մատերիալիզմի թէօրիան:

Ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ ներքին անտեսական ուժերով շարժող հասարակութեան զարգացման ընթացքը ձևափոխվում է շնորհիւ աշխարհագրական միջավայրի բազմազանութեան, նա նոյնպէս ձևափոխվում է շնորհիւ արտաքին պատմական միջավայրի բազմազանութեան: Հին պատմական կուլտուրայի պետութիւններն ու ժողովուրդները ապրում են կողք-կողքի անտեսական զարգացման աւելի ստոր աստիճանի վրայ կանգնածների հետ և այդ տարբեր կուլտուրաների փոխ-ազդեցութիւնը կամ ընդհարումները յաճախ կասեցնում են և այլակերպում մի հասարակութեան զարգացումը, արգասցնում և որակի տեսակէտից փոխում մի այլ հասարակութեան ներքին ընթացքի զարգացումը: Այդ հանգամանքները՝ տարբեր աշխարհապահական պայմանների ազդեցութեան հետ միասին ժողովուրդների պատմական բախտերում ասեղծում են այնպիսի խայսաբդեղութիւն (пестроту), որ սօցիալ. դիալեկտիկայի նշանակալից զգուշացնում է մակերևութային պատմաբանները, քննադատելով Մարքսին,

սկսեցին ապացուցել թէ պատմութեան ընդհանրապէս որեւէ օրէնք չի ճանաչում:

Այս խորը մոլորութիւն է: Պատմական զարգացման մի քանի ֆազերի ընդհանուր լինելը արդէն միանգամայն ապացուցւած մի փաստ է, որը ընդունում են ժամանակակից պատմաբաններից շատերը, որոնք նոյնիսկ կանգնած չեն պատմական մատերիալիզմի տեսակէտի վրայ, մասնաւոր կուլտուրայի պատմագէտները: Այժմս մի կարող է ժխտել, օրինակ, թէ ամբողջ մարդկութիւնը ապրել է ցեղային կենցաղի դարաշրջանը, թէ եւրոպական տարբեր ժողովուրդները միջին դարերում այս կամ այն կերպ ապրել են ֆեոդալիզմի դարաշրջանը, թէ նրանք բոլորը այսօր ապրում են կապիտալիզմի դարաշրջանը:

Տնտեսական զարգացման ուղղութեան այս նմանութիւնը նկատում է բոլոր մեծ ժողովուրդների մօտ, որովհետև հասարակութեան արտադրական ոյժերի զգալի ներքին տրամաբանութիւնը — լոգիկան աւելի մեծ է, քան ձևափոխող արտաքին ազդեցութիւնները: Նրա վրայ Այնուամենայնիւ, ժողովրդական կեանքի հետեւողներով հարուստ ու խոշոր զէպքերի պատմական կազմը չենք կարող հասկանալ և լրիւ կերպով բացատրել պատմական մատերիալիզմի տեսակէտից, եթէ ի նկատի չառնենք թէ ինչպէս ժողովրդի կեանքի վրայ ազդել են նրա փոխ-ազդեցութիւնները և ընդհարումները ուրիշ ժողովուրդների հետ:

Իբրեւ իշխատարացի, մատնանշենք Ռուսաստանի պատմութեան մի քանի գծերի վրայ: Մեր պատմութիւնը հարուստ էրեւմտեան ցիվիլիզացիայի հետ միջին 13-րդ դարը և հիւսիս-արեւմտեան Նովգորոդեան միջին 13-րդ դարը և հիւսիս-արեւմտեան Նովգորոդեան միջին 14-րդ դարը զարգացում էր նոյն ուղղությամբ, ինչ որ միջին և արեւմտեան եւրոպական ժողովուրդների պատմութիւնը: Սակայն ասիական թափառականների արշաւանքը և Ռուսաստանի դրաւումը թաթարներից կտրուկ կերպով կասեցրեց պատմական զարգացման այդ թելը, Ռուսաստանը՝ յիսմաց, նրա բազմաքանակ ընդհանրապէս, նրա անտես-

կան յարաբերութիւնները Բիւզանդիայի հետ խզւեցին: Ռուսաստանի պատմական կեանքի ծանրութեան կենտրոնի Մոսկւոյ տեղափոխելուց յետոյ, նա դարձաւ մի յետ ընկած զուտ գիւղական երկիր ասիական բռնակալական կարգերով: Այնուամենայնիւ Ռուսաստանը ապրեց իր ֆէօդալական դարաշրջանը, թէև միջին և արևմտեան Եւրոպայի համապատասխան դարաշրջանից տարբեր կերպով: Ռուսաստանում, ինչպէս և այնտեղ, տեղի ունեցաւ դասական կարգի (сословного строя) զարգացումը և գիւղացիներին կապեց հողի հետ: Բայց եւրոպական ֆէօդալիզմի տեքոզը երկրորդ ֆազը՝ համաքառութեան զարգացումը քաղաքներում, արհեստների ծագելումը և արհեստակցական արտադրութեան մասնաֆաբրիկայինի վերածելը, քաղաքային գէոգրաֆիայի և ուժեղ ֆէօդալների միջի դասակարգային կոնիւր—բուրժուական դուրս ընկան պատմութիւնից:

Երբ Ռուսաստանը 17-րդ դարի երկրորդ կեսից նորից սկսեց ձգտել դէպի եւրոպական կեանքի հեղեղադարձը, իր պատմութեան այդ բաջը շատ ուժեղ կերպով անդրադարձաւ նրա ապագայ, բաղդի վրայ: Այդ նախակապիտալիստական դարաշրջանում մեզ մօտ դարձեալ երևան եկան արտաքին կողմից խիստ նմանութիւններ արևմտեան Եւրոպայի հետ: Օրինակ Ռուսաստանը Պետրոսի և Եկատերինայի թագաւորութեան ժամանակ, ինչպէս Գերմանիան և Ֆրանսիան, ապրեց իր «լուստաւոր արաօլիստիզմի» շրջանը: Բայց երբ Ռուսաստանում, ճորտերի ազատագրումից յետոյ, կապիտալիզմը սկսեց արագութեամբ զարգանալ, Արևմտքի ազդեցութեան տակ նա միանգամից ընդունեց խոշոր ինդուստրիայի ձևը, և երբ վերջապէս Ռուսաստանում եկաւ բուրժուական յեղափոխութիւնների շրջանը, հրապարկուեւ համարեա չկար այն քաղաքային մանր բուրժուական գէոգրաֆիան, որի արմատները Արևմտքում մենք տեսնում ենք դեռ 14, 15 և 16-րդ դարերում, և որը այնքան վճռող դեր էր կատարում անգլիական և ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնների ժամանակ, նրան մեզ մօտ մասամբ փոխարինում էր՝

իր սօցիալական բնութիւնը նրանցից տարբերող՝ մասնորակաւ (ինտելլիգենտական) գէոգրաֆիան, որ կազմվում էր ազատ արհեստների ներկայացուցիչներից: Այս հանգամանքը թողեց շատ և առանձնայատուկ հետք մեր երկրում—1905 և 1917 թւականների յեղափոխութիւնների վրայ:

Տնտեսական ինքնուրոյնութեան և քաղաքականապէս գիտակից մանր-բուրժուական գէոգրաֆիայի բացակայութիւնը պատճառներից մէկը եղաւ, որ պրօլէտարիատը մեզ մօտ պէտք է խաղար նրա դերը բուրժուական յեղափոխութեան մէջ: Նոյն երևոյթի միւս պատճառը կայանում էր պատմական հանգամանքների այն արտաքին ինքատիպութեան մէջ՝ որի մէջ զարգացաւ Ռուսաստանը, այն հանգամանքում, որ նա անադին ուշացումով կատարում էր իր բուրժուական յեղափոխութիւնը:

Մենք միշտ խօսում էինք պատմական մատերիալիզմի գտած պատմական զարգացման օրէնքների մասին: Բայց պատմական մատերիալիզմի թէօրիան տալիս է ճշ միայն պատմական պրօգրէսի հասկացման, այլ նաև ժամանակաւոր պատմական լնացման և նոյնիսկ որոշ քաղաքակրթութիւնների վերջնական կործանման բանալին: Առանձնապէս նա բանալի է տալիս հասկանալու համար հակա-յեղափոխութիւնները, որոնք համարեա անփոփոխ կերպով տեղի են ունեցել իւրաքանչիւր յեղափոխութիւնից յետոյ: Բացատրելով, թէ ինչու Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը վերջացաւ հակա յեղափոխութեամբ, Մարքսը 1842 թ.,—այսինքն այն թւին՝ երբ նա դեռ նոր էր կանգնում մատերիալիստական տեսակէտի վրայ, ուստի և չէր արաայայտվում կատարելապէս «մարքսիստական» տերմիններով—գրում էր. «Ինքնագիտակցութեան իր ամենալարւած մոմենտին քաղաքական կեանքը, ձգտում է ճնշել իր սկզբնապատճառ կազմող բուրժուական հասարակութիւնը և նրա էլէմէնտները, ձգտում է դառնալ մարդու հասարակական կեանքին չը հակասող և ընկալան մի ձև: Սակայն նա հասնում է դրան նրանով

միայն, որ իր կեանքի պայմաններն հետ բռնի հակա-
դրութեան մէջ է մտնում նրանով, որ յեղափոխութիւ-
նը յայտարարում է պեւմանն (անդադար) և այդ
պատճառով քաղաքական դրաման նոյնպիսի անհրա-
ժեշտութեամբ վերջանում է՝ կրօնի, մասնաւոր սեփա-
կանութեան քուրճուական հասարակութեան բոլոր
էլէմէնտների վերակառնմամբ, ինչպէս պատերազմը
անպայման վերջանում է հաշտութեամբ, իսկ Մարք-
սը այդ գրէր այն հասկում, կրք նրա հաշտեցնելը
վերջնականապէս որոշել էին, նա միևնոյն միաբը կ'ա-
ռայայաէր այսպէս՝—Իւրաքանչիւր արժատական յե-
ղափոխութիւն տարբերային կերպով ձգտում է դուրս
գալ այն սահմաններից, որոնց դրվում են նրա ա-
ռաջ հասարակութեան արտադրական ոյժի զարգաց-
մամբ, որքանեւ յեղափոխական գասակարգը, քիչքնա-
գիտակցութեան ամենալարած մասէնտներին, ձեռ-
տում է հեռացնել ոչ միայն արտադրութեան հին մեա-
նող միջոցներին առանձնապատուկ հակասումները,
այլև քնդհանրապէս ամեն դասակարգային ներհակու-
թիւններ, — ձգտում է հաստատել ճնասարական կեանքի
առանց հակասումների մի ձև՝ յնւած շագատութեան,
հաւասարութեան և եղբայրութեան վրայ, իսկ այդ-
պիսի հասարակական ձգտումները անխուսափելի կեր-
պով անյաջողութեան են մտանում, քանի զեւ չեն
հասանալից սոցիալիստական յեղափոխութեան անհրա-
ժեշտ երական տեւայները։ Իրա համար մինչ այժմ,
իւրա մնչիւր արժատական յեղափոխութեանը հետևել
է եւս յեղափոխութիւն ու մասնաւոր բնատվադրեա
(վերականգնումն), և միայն յետագայում, յեղափոխա-
կան կամ գիմադրական ալիքի քարձրացումից կամ
անկումից յետոյ, հաստատում է հասարակութեան
տնտեսական զարգացման նոր մակերևոյթին համապա-
տասխանող քաղաքական կողմը։

Իսնը տարի նրանից յետոյ, երբ գրած էր վերը
բերած Մարքսի հոտւածը, խօսելով այդ նոյն հարցի
մասին իր ճիշդութեան 18-րդ գրքում, արդէն 1848 յե-
ղափոխութեան պարտելու փորձի հիման վրայ, նա

պատկերաւոր կերպով նկարագրում է, թէ ինչով են
են տարբերում 19-րդ դարի յեղափոխութիւններին
յաջորդող հակա յեղափոխութիւնները, — որոնց մէջ ահա-
նաւոր մասնակցութիւն է ունեցել պրօլետարիատը,
— 18-րդ դարի բուրժուական յեղափոխութիւն-
ներին հետևող հակա-յեղափոխութիւնից, 18-րդ
դարի բուրժուական յեղափոխութիւնների յաջողու-
թիւնները զարմանալի են — գրում է Մարքսը. — մար-
դիկ և իրերը լի են փայլով և ոյժով... Բայց այդ-
պիսի լարած մոմենտները չեն կարող երկար տևել
նրանք շուտ հասնում են վերջնակէտին, որից յետոյ
հասարակութիւնը իրան զգում է յոգնած... Ընդհակա-
ռակը, 19-րդ դարի բանաստեղծական յեղափոխութիւնները
միշտ քննադատում են իրանք իրանց, շարունակ կանգ
են առնում իրանց առաջխաղացման ժամանակ, երբեմն
յիտ են դառնում բաւականին տարածութիւն, որպէսզի
նորից վերակսեն, ծաղրելով անողոք ու դառն կերպով
իրանց առաջին փորձերի կիսատութիւնը, թուլութիւնը
և խեղճութիւնը... մինչև որ չեն ստեղծի իրանց շուր-
ջը այնպիսի շրջապատ, որը անկարելի կը զարձնի
յիտ նահանջումն և իրանք հանգամանքները կ'աւնն՝
— այստեղ թոխը։

Պատճառան մատերիայի մեթոդի միջո-
ցով, Մարքսը բուրժուական քաղաքատնտեսու-
թիւնը ենթարկեց ոչնչացնող քննադատութեան, իսկ
նրա հետ նաև սոցիալիստ-ուտօպիստների ուսմունքը —
որոնք կապիտալիստական հասարակութիւնը չարքից
բուժելու համար հնարում էին զանազան արեստական
զարմաններ — և հիմնեց իր գիտական սոցիալիզմի ան-
մահ թէօրիան, որը ազայւրեցում է կապիտալիզմից
պրօլետարական կոմունիզմին անցնելու անխուսափե-
լիութիւնը և ցոյց տալիս այն ճանապարհը, որը տա-
նում է զէպի սոցիալիստական յեղափոխութիւն։ Ար-
դէն 1847 թ. Մարքսը և Էնգէլսը հաստատուն ձևերով
գծեցին այդ ճանապարհը իրանց ճիշդագոյն արտադրան
Մանիֆէստին՝ մէջ և կեանքը անփոփոխ կերպով հաս-
տատեց, որ Մարքսը և Էնգէլսը միտնգամայն ճիշտ են

ըմբռնել ժամանակակից բուրժուական հասարակութեան
զարգացման օրէնքները և ուղղութիւնը:

Մի կողմից, սակայն, պատմական մատերիալիզմի
մեթոդն էլ անզօր գտնւեց ապագայի գաղտնիքները
բանալու համար: Թէև Մարքսը անսխալ կերպով որո-
շեց ժամանակակից հասարակութեան զարգացման ուղ-
ղութիւնը, բայց նա շատ անգամ էր սխալուում նրա
քաւիի և պարզացման արտգութեան մասին:

1850 թւի սկզբին Մարքսը կարծում էր, թէ
1848 թւի յեղափոխութիւնը իսկոյն կը վերակենդա-
նայ և, անցնելով մանր-բուրժուական դիկտատու-
րայի շրջանը, նա անմիջապէս կանցնի սօցիալիստա-
կան յեղափոխութեան: Նոյն տարւոյ մերձին նա—ինչ-
պէս նկատելի է ընդ Հոննսսեան՝ լրագրում գրած
նրա յօդածից,—շարունակելով մտածել, թէ վերա-
ծնւած յեղափոխութիւնը կը լինի պերմանենտ, (աւ-
գագար), թէ նա անմիջապէս կանցնի սօցիալիստակա-
նի, նրա վերածնութեան ժամնաւը վերագրեց արդիւ-
նաբերութեան ծաղկման շրջանից յետոյ: Եկող նոր
կրիզիսի մօժէնտին: Բաւականին ուշ—ինչպէս մենք
իմացանք Էնգէլսի 1895 թւականին գրած «Դասակար-
գերի կռիւը Ֆրանսիայում» գրքին կցած նախաբանից
—նա և Մարքսը համոզւեցին, որ կապիտալիզմը շատ
աւելի կենսունակ է, քան այդ նրանց թւացել էր ա-
ռաջ, որ նա ղեռ ևս չի սպաւել իր ոյժերը, և որ
«պերմանենտ յեղափոխութեան» գաղափարից,—այսին-
քըն յեղափոխութիւնից, որը անմիջապէս անցնում է
սօցիալիստականին—պէտք է առայժմ հրաժարուի:

Արդէն Մարքս 1852 թ. իր «Բրիւմէրի 18-ը»
գրքի մէջ գրում էր. «19-րդ դարի սօցիալական յեղա-
փոխութիւնը չի կարող անցնալից վերցնել իր պօէ-
զիան: Նրա պօէզիան—ապագայի պօէզիա է: Նա նոյն-
իսկ չի կարող սկսւել առաջ, քան կոչնչանան անցած
ժամանակների նախապաշարմունքի կռուքի հմաւը:
19-րդ դարու յեղափոխութիւնը թալ է տալիս
մեռելներին թաղել իրանց մեռելները և ուղղակի գնում
դէպի իր նպատակների իրականացումը: Երբ Մարքսն

ու Էնգէլսը համազօրեցին, որ ճշնապարհը դէպի սո-
ցիալիզմ ղեռ ևս համեմատաբար երկար է, վերը ա-
ռաջ բերած ցիտադում արտայայտւած միտքը լրացրել
են աւելի կոնկրետ բովանդակութեամբ:

1847 թ. Մարքսն ու Էնգէլսը իրանց «Կոմուն-
իստական մանիֆեստը» գրելիս Ֆրանսիական մեծ
յեղափոխութեան եակօրինական դիկտատուրան ղեռ ևս
ամբողջովին շրջագտել էին կռուքի «նախապաշարմա-
կան հմաւը» և մտածում էին, թէ պրօլետարիատը,
նւաճելով քաղաքական զեկը, անցողական շրջանում
ստիպւած պէտք է լինի իր մտքերը իրականացնել հին
բիւրօկրատական քաղաքական ապարատի օգնութեամբ
—եակօրինցիների մեթօդներով: Յետագայում—Էն-
գէլսի վկայութեամբ—նրանք գտան, որ եակօրինցիներ-
ի ռէժիմի մասին չեն ունեցել ճիշտ պատկերացում,
որ ոչ թէ եակօրինցիները՝ այլ Նապօլէօնը հիմք դրեց
Ֆրանսիական պետութեան ներկայ բիւրօկրատական
կենդրոնացմանը: 1848 թւի յեղափոխութեան փոր-
ձից յետոյ Մարքսը համոզւեց, որ պրօլետարիատը չի
կարող իր ձեռքն առնել կառավարութիւնը՝ առանց
հիմքից քանդելու ամբողջ հին փառք բիւրօկրատական
ապարատը. իսկ 1871 թւի Փարիզի Կոմունայի փոր-
ձից յետոյ, որը հէնց այդպէս էլ արեց, Մարքսն ու
Էնգէլսը եկան այն եզրակացութեան, թէ. Փարիզեան
Կոմունան քաղաքական կարգի այն ձեւն է, որը ամե-
նից շատ է յարմարեցրած պրօլետարիատի դիկտա-
տուրան իրականացնելու համար: Որքան նրանց հա-
մար պարզեց պատմութեան մանրազնին ուսումնա-
սիրութիւնից, թէ Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը
ևս իր ժամանակին ոչ չացրել էր Բուրբօնների միա-
պետութիւնից ժառանգած պետական բիւրօկրատական
ապարատը, նրանք եկան աւելի ընդհանուր եզրակա-
ցութեան՝ թէ պրօլետարիատի դիկտատուրան կարող
է իրականանալ ամեն մի ղեմօկրատական հասարա-
կութեան շրջանակում, որքան նա իսկապէս ղեմօկրա-
տական է, որքան նրանից դուրս է նետւած այն ամե-
նը՝ ինչ որ ծառայում է դասակարգային ճնշման գոր-
ծիք: Այդ միտքը 1891 թ. պարզ ձևակերպեց Էնգէլսը

իր էրֆուրտի ծրագրի նախագծի քննադատութեան մէջ. ընթէ մի բան կասկածից դուրս է, այդ այն է, — գրում էր Էնգէլսը, — որ մեր կուսակցութիւնը և բան-ւոր դասակարգը կարող են հասնել իշխանութեան միայն այնպիսի քաղաքական գրութեան ժամանակ, ինչպիսին է դեմօկրատական հանրապետութիւնը: Այս վերջինը նոյնիսկ ներկայանում է պրօլետարիատի առանձնայատուկ ձևը, ինչպէս ցոյց տւեց Ֆրանսիա-կան մեծ յեղափոխութիւնը: Այդպէս ուրեմն, միացեալ հանրապետութիւն... բայց ոչ ներկայիս Ֆրանսիական հանրապետութեան մտքով, որը իրանից ներկայացնում է ոչ աւելի, քան 1798 թ. Էրմանո մի կայսրութիւն — առանց կայսրի: 1798 թ.ից մինչև 1798 թ. Իւրաքան-չիւր Ֆրանսիական դեպարտամենտ, իւրաքանչիւր հա-մայնք, օգտվում էր լայն ինքնավարութեամբ և այդ պէտք է մենք էլ ունենանք: Ինչպէս կարող է կազմել ինքնավարութիւն և ինչպէս կարելի է մնալ առանց բիւրոկրատիայի — այդ ցոյց տւեցին և ապացուցեցին մեզ Ամերիկան և առաջին Ֆրանսիական հանրապե-թիւնը և հիմա էլ ցոյց է առնւում հանագան, Աստ-րալիան և անգլիական միւս կայսրութիւնները:

Այդպէս հեռանալով պատմութեան ազդեցութեան տակ ձևակերպւեցին Մարքսի և Էնգէլսի հայեացքները այն առանձնայատուկ պետական ձևերի մասին, որոն-ցով կարող է իրականանալ պրօլետարիատի դիկտա-տուրան, և որը պէտք է գոյութիւն ունենայ կոմմունիստական անցողական շրջանում, մինչև չի մեղմի ամեն պետականութիւն, մինչև մարդկանց միայն եղած իշխանութիւնը տեղի չի տալ իրերի և ազգայնութեան պրօլետի վրայ ունեցած միակ իշխանութեան: Բայց Մարքսի և Էնգէլսի հետզհետէ ազատագրումը յեղա-փոխութեան իրականացման հին ձևերի առաջ գլուխ խոնարհելուց՝ միայն դրա մէջ չէր արտայայտվում: Պրօլետարիատի դիկտատուրային յարմարեցրած քաղա-քական ձևերի մասին ունեցած նրանց հայեացքի փոփո-խութեան հետ դուրսնալով փոխվում էին նոյնպէս նրանց հայեացքները գէպի այդ դիկտատուրան տանող յեղա-

փոխական շարժումների ձևերի մասին: Եւ այդ հարցում նրանք առաջ 40-ական թւականներին առաջ-նորդվում էին միայն անցեալ բուրժուական յեղափո-խութիւնների փորձերից:

Մարքսի հիմնական պաշտօնը թէ՛ բրանտր դասակարգի ազատագրումը կարող է լինել միայն բանաւոր դասակարգի գործը, բանաւորական շարժման զարգացման հետ միասին նրանց մաս առանում էր ա-ւելի ու աւելի որոշակի և հոնկրեա գծադրութիւն: Էնգէլսը 1895 թ.ին, իր մաւաւնից մի փոքր առաջ, «Դասակարգերի կուրը Ֆրանսիայում» գրքին գրած յառաջաբանի մէջ առում է. «Բայց նախկին յեղափո-խութիւնները վերջանում էին մի որոշ պատկարգի տիրապետութեան զրկումով մի ուրիշ դասակարգի կողմից: Բայց մինչ այժմ Թագաւորող բոլոր դասա-կարգերը կազմել են միայն անշան փառքամասնու-թիւն... դրա համար էլ այդ բոլոր յեղափոխութիւննե-րի ընդհանուր ձև այն էր, որ նրանք բոլորն էլ եղել են փոքրամասնութեան յեղափոխութիւն: Նոյնիսկ այն դեպ-քերում երբ մեծամասնութիւնը գիտակցօրէն թէ անգի-տակցօրէն նպաստել է յեղափոխութեան յաջողութեանը, նա միայն նպաստել է փոքրամասնութեան յաջողու-թեանը: Թւում էր թէ այդ գծերը անբաժանելի են իւրա-քանչիւր յեղափոխական կուրից, թէ նրանք յառուկ են նաև պրօլետարիատին իր ազատութեան համար մղած կուրում: Նոյնիսկ Փարիզում (1848 թ.) պրօլետարական մասսաները յաղթութիւնից յետոյ քաջարձակ անտե-ղեակ էին, թէ ինչ ձանապօրհ պէտք է բանել: Բայց և այնպէս շարժումը արդէն աչքի առաջ էր — ինստիտու-տիւ, ինքնակամ, անզսպելի շարժում: Միթէ դա հէնց այն դրութիւնը չէր, որի ընթացքում յեղափոխու-թիւնը պէտք է պսակւեր յաջողութեամբ, և այն էլ փոքրամասնութեան կողմից զեկավարւած յեղափոխու-թիւնը, բայց այս արգամ արդէն ոչ թէ փոքրամաս-նութեան՝ այլ մեծամասնութեան օգտին: Այդ դեռ քաւական չէ. 1850 թ., զգիւղացիները, ինչպէս նաև վանք բուրժուաները համախմբւեցին պրօլետարիատի

շուրջը, այնպէս որ ընդհանուր յաղթութեան գէղքում
ոչ թէ նրանք, այլ փորձով հասունացած բանւորու-
թիւնը պէտք է խաղար վճռող ֆակտորի դերը Միթէ
այդ բոլորը քիչ էր, որպէս զի յոյս տաձէր փոքրա-
մասնութեան յեղափոխութիւնից վերածելու մեծա-
մասնութեան յեղափոխութեանը:

«Պատմութիւնը ազացուցեց—պատասխանում է
սակայն է՝ դէլսը—, որ մենք և բոլոր մեզ նման մտա-
ծողները ճշմարիտ չենք եղել», երբ 1848—50 թ. յե-
ղափոխութիւնը հաշւել ենք նախադուռ սօցիալիստա-
կան յեղափոխութեան: Պատմութիւնը ցոյց տւեց, շա-
րունակում է նա, որ սօցիալիստական յեղափոխու-
թեան յաջողութիւնը դեռ ևս պահանջում էր տնտե-
սական զարգացման երկար ճանապարհ, պահանջում
պրոլետարիական մասսաների գեմակրատական դպրոցի
գասափարակութիւն, որ միակը կարող է նախապատ-
րաստել պրոլետարիատը քաղաքական տիրապետու-
թեան համար: Պատմութիւնը ազացուցեց, որ պրո-
լետարական յեղափոխութիւնը յաջողութիւն կունենայ
միմիայն այն ժամանակ, երբ նա լինի գիտակցող մե-
ծամասնութեան յեղափոխութիւն:

Մենք երբեք չէինք վերջացնի մեր յօդւածը, եթէ
ցանկանայինք մանրամասն կանգ առնել այն բոլոր
եղբակալութիւնները վրայ, որոնց հասան Մարքսը և
Էնգելսը, գործողելով իրանց պատմական մատերիա-
լիզմի մեթօդը պատմութեան և ժամանակակից իրա-
կանութեան բացատրութեան համար:

Մենք միայն կասենք՝—հասկանալու համար պատ-
մական մատերիալիզմի թէօրիան նրան պէտք է մո-
տենալ իբր մտածողութեան մեթօդի և ոչ իբր պատ-
րաստի շարքին: Հասկանալու համար նրան, չպէտք է
այլքերը փակել փաստերի առաջ, որոնք չեն յարմար-
ւում կանխապէս պատրաստ մեր շարժին, այլ ընդ
հակառակը պէտք է կրկին և կրկին ստուգել պատմա-
կան մատերիալիզմի թէօրիան բարդ և փոփոխող քա-
ղաքական կենսի փաստերի հիման վրայ, ինչպէս այդ
անում էին Մարքսն ու Էնգելսը: Այդ դեռ բաւական

չէ: Նրան հասկարալու համար պէտք է, նախ և առաջ,
մարդ ինքը ակտիւ մասնակցութիւն ցոյց տայ քաղա-
քական կենսում և յեղափոխական կուռմ, ընկաղա-
տօրէն և զգաստ կերպով գնահատելով նրանց պայ-
մանները, ունենալով՝ ինչպէս ասում է Բլաւիին՝—
«Կրակի նման ասք սիրտ և սառցի նման սառք
գլուխ»:

Ա. Մարտիճով

ՄԱՐԻՍԸ ԵՒ ՆՐԱ ԳՈՐԾԸ

Ո՛րքան ժամանակ է ինչ նա մեռել է... սակայն
«մահ» խօսքը առաջաւայ նման տնտեղի է և չի կաղ-
ւում նրա անւան հետ: Նրանից, ինչպէս և ամեն մար-
դուց յետոյ, մնաց միայն մի բան—նրա գործը. բայց
դեռ երբեք ոչ մի մարդ երկրագնդի վրա չի թողել
իրանից յետոյ մի այդպիսի հսկայական ժառանգու-
թիւն:

Այդ ժառանգութիւնն է—միօք, կազմակերպու-
թիւնը, կեանքի օրինակը:

Միտքը... նա վերակազմեց քաղաքատնտեսու-
թիւնը, պատմութիւնը, հասարակական գիտութիւննե-
րի ամբողջ շարքը. նա աւելցնեց իր փիլիսոփայու-
թեան: Նրա մտքերի հարստութիւնից և գիտութիւնից
անընդհատ օգտւում էին, և դեռ երկար ժամանակ պի-
տի օգտւին ոչ միայն իր ընկերները, այլև թշնամի-
ները: Եւ այս ամենի մէջ դրւած է մի և շաղկապող
կենդանի միտք: Ըստ ինքեան նա շատ պարզ է, բայց
բոլորին չի տրւած հասկանալու նրա մեծութիւնը:

Երեք ու կէս դար Մարքսից առաջադրւած էր հա-
մետ աստղագէտ, Նիկողայոս Կռպէրնիկ: Նա նորպէս
վերափոխեց իր գիտութիւնը. նա նորպէս բանէր մի
պարզ միտք: զո—Մարքսի դադափարի հարազատ
քոյրն է:

Չին աստղագէտները բարեխղճօրէն գիտում էին
երկրիցը, ուսումնասիրում աստղերի շարժումները:

նկատուած էին, որ իրանց մէջ կա խոր, կանոնաւոր և անքակտելի օրինականութիւն: Աշխատում էին առփոփէլ և յայտնել այդ օրէնքը: Բայց ստացուած էր մի զարմանալի խճճում: Մոլորակները ընթանում էին աստղերի միջև մերթ արագ, մերթ դանդաղ: Երբեմն կարծես կանգ էին առնում, յետ էին գնում և նորից դառնում առաջայ ուղղութեանը: Իսկ որոշ թւով ամբիւնի ու օրեր անցնելուց յետոյ, նոսնք նորից իրանց էին տեղաւն էին երևում և նորից սկսում նոյն ճանապարհը: Հնարւած էին բարդ տեօրիւմներ, ամեն մի մոլորակի համար առանձին երկինք և առանձին նախորդւած շաղալըջան, որոնք իրանք էլ շրջում էին այլ շրջաններով և այլն: Անորոշութիւնը չէր վերանում, իսկ հաշիւները դժարանում էին:

Գալէրէիկի մէջ ծագեց մի միտք. արդեօք այս բարդութիւնն ու խառնակութիւնը նրանից չի գոյանում, որ մենք գիտում ենք երկրի վրայից: Թնչ կը դուրս գայ, եթէ փոխել հայեցակէտը և փորձել—ի հարկէ միայն մատուցապէս—նայել արեւից: Եւ երբ նա այդ փորձեց, երեւց, որ ամեն ինչ դարձաւ չափաւոր ու որոշ—մոլորակները, և երկիրը նրանց թւում, ընթանում են շրջանաւորով և ոչ թէ ոլոր-մոլոր ճանապարհներով, իսկ արեւը—նրանց կենտրոնն է:

Բայց առաջ այդ չէին հասկանում, որովհետեւ երկիրը համարում էին անշարժ և նրա շարժումը խառնում էին մոլորակների ընթացքի հետ: Այսպէս ենեց նոր աստղագիտութիւնը, որը բացառեց մարդկանց երկրի կեանքը:

Նախքան Մարքսը հասարակութեան կեանքը ուսումնասիրում էին բուժուկան գիտնականները, որոնք բնականաբար նայում էին նրա վրայ իրանց սեփական հասարակական դիրքի տեսակէտից, որը չի արատադրում՝ այլ նեթարկում է իրան ուրիշ մարդկանց աշխատանքը և օգտւում նրանից: Բայց այնտեղից բոլորը պարզ չի երևում, շատ բան ներկայանում է աղավաղւած տեսքով և կեանքի շարժումներից շատ-

րը խառնուած են այնպէս, որ նրանց հասկանալ անկարելի է:

Ինչ արեց Մարքսը: Նա փոխեց հայեցակէտը. Նա նայեց հասարակութեան վրայ այն մարդկանց տեսակէտից, որոնք արտադրում են,—այսինքն՝ բանւոր զասակարգի տեսակէտից—և ամեն ինչ այլ կերպարոնք ստացաւ: Պարզեց, որ խնայէս այդտեղ է կեանքի ու հասարակութեան զարգացման կենտրոնը, այն արեւ օրից ետեւած է մարդկանց, խմբերի, զասակարգերի ընթացքն ու շարժումը:

Մարքսը բանւոր չէր, բայց մաքրի ոյժով նա կարողացաւ չհատարկապէս տեղափոխել բանւորի դիրքը: Եւ նա գտաւ, որ այդ տեղափոխումով ամեն ինչ անմիջապէս փոխւում է իր գծագրութիւնն ու ձևը, քացւում են աշխի համար իրերի ոյժն և երեւոյթների պատճառները, որոնք աննշմարելի էին այնտեղից, ինչ դիրքից: Իրականութիւնը, ճշմարտութիւնը, նոյնիսկ ինքը տկենքերը—դառնում էին արեւ, յաճախ հիմի հակադիրը:

Այն, նոյնիսկ տկենքերը. ինչ կարող է աւելի տկենքեր լինել կապիտալիստի համար՝ բան այն, որ նա կերակրում է բանւորին: Արդեօք նա չէ՞ ապրիս բանւորին գործ և աշխատավարձ: Բայց բանւորների համար պակաս տկենքն չէ, որ նրանք իրանց աշխատանքով կերակրում են կապիտալիստներին: Եւ Մարքսը՝ յաւելեալ արժէքի ուսմունքով՝ ցոյց տուց որ առաջին տկենքութիւնը—իլլիւզիայ է, խաբուսիկ երեւոյթ՝ որպէս արեւ ամենօրեայ շրջանութիւնը գետնի շուրջը: Իսկ երկրորդը—ճշմարտութիւն:

Մարքսը գտաւ, որ մարդկանց բոլոր մարերն ու զգացմունքները ստանում են տարբեր ուղղութիւն, նայած որ զասակարգին են պատկանում այդ մարդիկ, այսինքն ինչ. դիրք են բռնում նրանք արտադրութեան գործում կամ արտադրութեան շուրջը: Տարբեր են շահերը, սովորութիւնները, փորձառութիւնը,—տարբեր են նաեւ սրանց յետեանքները: Այն ինչ խելացի է մի զասակարգի համար, միւսի համար անմիտ է

և ընդհակառակը, ինչ որ բնական, իրաւացի ու օրինական է մէկի համար, միւսի համար—անիրաւութիւն և ոյժի ընտուծիւն է: Այն՝ ինչ ազատութիւն է թւում նրանց, սրանց պատկերանում է գերութիւն. մէկի իդէալը միւսի մէջ առաջ է բերում սարսափ ու զղանք:

Մարքսը եզրափակելով այս ամենը ասաց— «Մարդկանց գիտակցութիւնը բնորոշում է նրանց հասարակական կենցաղով, համ ալ խօսքերով, աշխատական գրութեամբ բնորոշում են մաքերը, ձգտումները, գաղափարները: Այդ տալ միտքն է, որով նա վերափոխեց բոլոր հասարակական գիտութիւնները ու փոխափայտութիւնը: Սրա վրա է հիմնել նա դասակարգային կուի ուսմունքը, որի միջոցով կասարում է հասարակութեան պարզացումը: Նա սուսմանափրեց այս զարգացման ճանապարհը և ցոյց տւեց թէ Տւր է ասում այն. թէ մի դասակարգը պիտի ստեղծի արտադրութեան նոր կազմակերպութիւն, ինչպիսին կլինի այդ կազմակերպութիւնը և ինչպէս պիտի նա վերջ տայ դասակարգերի բաժանման և նրանց դարաւոր կուին:

Մարքսը բանաւոր չէր: Բայց մեծ ուսուցիչը իր մտքի յենակէտը գտաւ բանաւոր դատակարգի մէջ, յենակէտ՝ որը թոյլ տւեց նրան թափանցել իրականութեան խորքերը և բեղմնաւորել նրա միտքը: Այդ մտքի էութիւնը—աշխատաւոր պոլիտարիստի ինքնագիտակցութիւնն է: Ահա թէ ինչու Մարքս մտածողը, տւելի քան որեւէ մէկը, պատկանում է պոլիտարիստին:

Մարքսը պատկանում է բանաւորին, նաև ինչպէս կազմակերպիչ. նա պոլիտարիստի միտքը դարձրեց կազմակերպչական գործի ուժեղ գործօն: Ծօթնասուն տարի է անցել այն օրից, երբ առաջին անգամ երկրիս վրայ լուեց նրա էնգելսի հետ միասին գրած յայտնի Մանիֆէստի համերաշխութեան կանչող խօսքերը: Եւ կենդանի կեանքի արձագանքը շարունակում է կրկնել այն տւելի ու տւելի ուժգին կերպով աշխարհիս բոլոր

անկիւններում: Այդ լօզունգի տակ Արեւմուտքից մինչև Հեռաւոր Արեւելքը ստեղծւել են հոկայական կազմակերպութիւններ որոնք՝ ժողովելով ոյժերը՝ արագօրէն մեծանում են որպէս Պատմութեան հրահոսանք (TABA):

Մարքս-կազմակերպողի բախալը շատ արագիւրական էր, լի վառ յաղթանակներով բայց և ծանր պարտութիւններով: Շատ անգամ դաժան կեանքը քանդել ոչնչացրել է այն, ինչ ստեղծում էր նա անգլին ջանքերով: Որպէս իսկական կազմակերպող, նա երբէք չէր կորցնում քաջութիւնը խստութիւնների ժամանակ: Նա սպասում էր տւելի յարմար մօմէնտի և յամառ կերպով կրկին սկսում գործը էլ տւելի լայն կերպով, քան առաջ: Հակա-յեզափոխութեան ճնշման տակ քայքայեց այն կազմակերպութիւնը, որ նա հիմնել էր Գերմանիայում, 1848 թականին ոգևորութեան շրջանում, ինքն էլ արտուրւեց օտար երկիր: Բայց անցան տարիներ և նա՝ ընկերների հետ միասին՝ հիմնում է Միջազգային Բանաւորական Ընկերութիւն և ղեկավարում վերջինիս աշխատանքները՝ մարդկանց համօգելու իր հսկայ կարողութեան ջանքերու: Սակայն երևաց, որ նոյնիսկ այդ աշխատանքի համար ղեռ ժամանակը չի հասել. սկզբում նա ծագկեց և լայնացաւ, բայց շուտով պարզւեց, որ նրա մէջ ժողովւել են չափազանց տարբեր տարրեր: Աշխատաւոր պոլիտարիստի համերաշխութեան և ընկերական դիսցիպլինայի մարդկանց հետ չէին կարողանում ապրել անարխիստները—մասամբ կապիտալի հարւածները՝ տակ խեղաւող մանր մէջշտանականութեան դառնացած ներհայացողիչները, մասամբ արտադրութեան հետ թոյլ կապած կիսաբօսեակ պոլիտարը: Անարխիստները ճեղքեցին կազմակերպութիւնը և նա շուտով հանգաւ:

Դա Մարքսի սիրած գաւակն էր: Նա ի հարկէ չէր կասկածում, որ Ինտերնացիօնալը յարութիւն կտանի. սակայն նրան չէր վիճակւած տեսնել այդ:

Նա չը տեսաւ, թէ ինչպէս վերածնեց Ինտերնացիօնալը և թէ ինչպէս կէս դարաւայ ընթացում

շաղկապեց տասնեակ միլիօն մարդ, առաջւայ տասնեակ և հարիւր հազարի փոխարէն: Ճիշտ է, նա նոյնպէս տեղանաւորեալ չէր, այդ հսկայ կազմակերպութեան անկմանը համաշխարհային կոտորածօրէն—պատերազմի ժամանակ: Մահայն խոր գիտակցութիւնից բխող մարտը հաւատը՝ ժխտած կուտ կամքի հետ նրան թոյլ չէին տալ մեր օրերին էլ մի քանի անգամ կասկածելու, թէ նոր վերածնութիւնը անկի հստակութիւնի, անկի հստակ է՝ քան էր նա առաջին անկումից յետոյ, թէ Եւրոպոյ Ինտերնացիօնալը՝—իր մարտապան ու ստեղծագործող ոյժով նոյնչափ կը գերազանցի Եւրոպոյ Ինտերնացիօնալին, — որքան վերջինս անկի կարող էր իր նախորդից, — և կըլուծի վերջապէս պատմութեան խոշորագոյն հարցը — իրականացնել Սօցիալիզմի Դաշնաւորը:

Մարքսը—մարդու օրինակ էր, այսինքն աշխատողի և մարտիկի: Աշխատանքն ու կռիւն կազմում էին նրա կեանքը, ինչպէս նրանք կազմում են բանւոր դասակարգի կեանքը: Եւ նրա կեանքը մարտը ու ջիւն էր, որպէս յայն դրոյն, որ նա կրում էր:

Նա մարմնացնում էր մի նոր տիպ, որի մէջ ստեղծագործող միտքը ու ստեղծագործող գործը ձուլւում են մի անբաժան ու ներգաղնակ ամբողջութեան մէջ: Սրանով գործնաւոր նա պատկանում է նոր աշխարհին:

Մարքսի հետ միաժամանակ ապրում էր Դարվինը, այլ գիտութեան յեղափոխականը, բուրժուական հասարակութեան զուակը: Երբ Դարվինը արեց իր գիւտը—կենդանի էակների տեսակների ծագման մասին—Մարքսը հասկացաւ ու գնահատեց անմիջապէս այդ յեղաշրջման ամբողջ արժէքը: Յետագայում նա արտայայտեց իր այդ վերաբերմունքը՝ ուղարկելով Դարվինին իր գլխաւոր հեղինակութիւնը՝ «Կապիտալը»: Դարվինը նոյնիսկ չէ կորցրել այդ գիրքը. պրօլետարական աշխարհի հանձարը հասկացաւ բուրժուական կուլտուրայի հանձարին, բայց վերջինս չէ հասկացաւ առաջինին:

Մարքսի համար չկար անծանօթ գիտական ճիւղ: Ամեն ինչ ուսումնասիրում էր նա, ամեն ինչ հետաքրքրում նրա անգաղար դործող մարքին: Եւ այդ կողմով նա հարազատ է պրօլետարիատին: Բանւորը շատ քիչ ժամանակ ունի, բայց նա ամեն ինչ պէտք է գիտենայ—բնութիւնը՝ որի գիմադրութիւնը նա չաղթում է իր բազկի աշխատանքով, հասարակութիւնը՝ որի մէջ նա կուտւում է, գիտութիւնը՝ որից նա սպասում է զեկավարող ցուցմունքներ իր կեանքի ճանապարհին:

Մարքսի հանձարը—բանւոր դասակարգի ոգին է, որ արտացոլել է և գիտակցել 19-րդ դարի ամենից ուժեղ ուղեղի մէջ:

Նրա պատւերն է—միօս դեպի առաջ:

Ա. Բոգդանով

ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ

	Էջեր
Խմբագրության կողմից	3
Մարքսի կենսագրությունը	4
Ն. Լենին—Մարքսիզմ և Բեկիզիզիզմ	11
Բոգա Լիսեևի բուրգ—Կարլ Մարքսի յիշատակին	23
Հանրիկեսա Բոլանդ Գոլ'սոս—Կարլ Մարքսը և պրո- լետարիատը բուրժուական յեղափոխու- թեան ժամանակ	35
Յր. Մեքինգ—Կարլ Մարքս	46
Ա. Մաքսինով—Պատմական մատերիալիզմ	54
Ա. Բոգդանով—Մարքսը և նրա գործը	77
Նշյն հրատարակչության գրքերը	2

Գինն է 5 րուբլի

1903 թ. ԴԵՍԱՆԿԱՆԻՐԱՆԻՔԻ ԿԱՌԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ

I. Կենսագրության կողմից	3
II. Մարքսի կենսագրությունը	4
III. Ն. Լենին—Մարքսիզմ և Բեկիզիզիզմ	11
IV. Բոգա Լիսեևի բուրգ—Կարլ Մարքսի յիշատակին	23
V. Հանրիկեսա Բոլանդ Գոլ'սոս—Կարլ Մարքսը և պրո- լետարիատը բուրժուական յեղափոխու- թեան ժամանակ	35
VI. Յր. Մեքինգ—Կարլ Մարքս	46
VII. Ա. Մաքսինով—Պատմական մատերիալիզմ	54
VIII. Ա. Բոգդանով—Մարքսը և նրա գործը	77
IX. Նշյն հրատարակչության գրքերը	2

2013

Կարլ Մարքս

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0033698

ՆՈՐՆ ՀՐԵՏԱՐԱԿԱՌԻԹԵԱՐԻ ԼՈՅՍ ԷՆ ՏԵՍԵԼ

- I. «Радичи қўғир» — ағда шашма.
- II. «Вибра» — шашма № 1 и 2.
- III. «Сол Шашма» — шашма.
- IV. «Пролетарская Культура» двухнедельный журнал №№ 1, 2 и 3.
- V. Народное Хозяйство — экономический сборник №№ 1 и 2.
- VI. Трудовая школа № 1—2.
- VII. Вестник Труда № 1.
- VIII. Советская медицина № 1.

Գիւնն է 5 թուրքի

